

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«ГЕНДЕРОВАНІСТЬ ДОСВІДУ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В
ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ
Х 0000»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності 054 Соціологія
Коломієць Сніжана Артемівна

Наукова керівниця: Прохорова Анна Андріївна,
к. соц. н., старша викладачка
Рецензентка: Марценюк Тамара Олегівна,
к. соц. н., доцентка

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2024 р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРОВАНОГО ДОСВІДУ СЛУЖБИ В АРМІЇ	4
1.1. Армія як гендерована інституція	4
1.2. Процес інтеграції жінок в українську армію за роки незалежності ...	8
1.3. Прояви гендерованості в збройних силах	12
РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРОВАНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В ЗСУ НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ Х 0000.....	20
2.1. Методологічні засади дослідження гендерованості досвіду військової служби в ЗСУ на прикладі військової частини Х 0000	20
2.2. Прояви гендерованості досвіду військової служби в ЗСУ на прикладі військової частини Х 0000	24
2.2.1. Загальні виклики проходження військової служби в ЗСУ	25
2.2.2. Сексизм, гендерна (не)рівність та насилля	33
2.2.3. Поєднання цивільного та військового життя.....	42
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52
ДОДАТОК А. ГАЙД ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю ..	60
ДОДАТОК Б. ТРАНСКРИПТ ІНТЕРВ'Ю	63
ДОДАТОК В. АНКЕТА ДЛЯ КІЛЬКІСНОГО ОПИТУВАННЯ.....	76

ВСТУП

Повномасштабне російське вторгнення 2022 року на територію України вкотре актуалізувало дискурс навколо теми війни та інституції армії. Кількість людей, що приєднуються до лав Збройних сил лише зростає, серед них багато й жінок. Така тенденція є позитивною для досягнення гендерної рівності, але недостатньою. Жінки, інтегруючись в соціальні інституції, які протягом довгого часу були закритими для них, зустрічаються з труднощами, що пов'язані з маскулінними нормами та патріархальними цінностями.

Ідеєю дослідження є визначити та висвітлити чоловічий та жіночий досвід військової служби в Збройних силах України. Гендерно чутливий підхід до вивчення інституції армії допоможе звернути увагу на різницю досвідів між представниками двох статей та виокремити ті елементи, що відтворюють нерівність у військовій сфері.

Таким чином, це дослідження розглядає досвід служби в ЗСУ та його гендерованість, що сприятиме формуванню знань про недоліки, які лишаються в системі збройного захисту країни чи здобутків у досягненні гендерної рівності. Концентрація уваги на гендерованості досвіду та жінках в таких маскулінних інституціях як армія є необхідним кроком для визначення та розв'язання гендерних проблем та нерівності між чоловіками та жінками у всіх сферах соціального життя. Окрім того, це може допомогти вдосконаленню військового сектору в Україні та сприяти створенню більш інклюзивного середовища для всіх військовослужбовців, зокрема для жінок.

Дослідження проводилось на прикладі однієї з військових частин України з професійними військовими, що здебільшого мають систематичну підготовку, військову освіту, тривалу службу та беруть участь у важливих для цієї структури операціях та завданнях. Вивчення військової одиниці сприяє структурованості, систематичності та більш точному вияву проявів гендерованості всередині армії.

Об'єктом дослідження є досвід військової служби в ЗСУ, а **предметом** – гендерованість досвіду військової служби в ЗСУ на прикладі військової частини Х 0000.

Метою дослідження є з'ясувати прояви гендерованості досвіду військової служби в ЗСУ на прикладі військової частини Х 0000.

Завдання дослідження:

1. Визначити армію як гендеровану інституцію;
2. Виокремити етапи перебігу процесу інтеграції жінок в українську армію за роки незалежності та узагальнити його результати;
3. Систематизувати прояви гендерованості в збройних силах на основі попередніх досліджень;
4. Виявити та систематизувати прояви гендерованості досвіду військової служби військовослужбовців у військовій частині Х 0000;

Теоретичною основою дослідження стали попередні напрацювання у темі гендерних та мілітаристських студій. Серед них український цикл соціологічних проєктів «Невидимий батальйон» та праці соціологинь Хелени Каррерас (Helena Carreiras), Тамари Марценюк, Рейвін Коннелл (Raewyn Connell), Анніки Кронсель (Annica Cronsell). Теоретичною рамкою був обраний підхід феміністичного інституціоналізму (Feminist Institutional Approach).

Емпіричною базою дослідження стали 9 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з військовослужбовицями військової частини Х 0000, що проводились з 1 по 3 квітня 2024 року, та кількісне опитування в Google Forms серед військових жінок та чоловіків (n = 95), що проходять службу у військовій частині Х 0000. Анкетування тривало з 29 квітня по 8 травня 2024 року.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРОВАНОГО ДОСВІДУ СЛУЖБИ В АРМІЇ

1.1. Армія як гендерована інституція

Соціальні інституції є механізмами, що організують суспільство, створюють узгоджену взаємодію між індивідами за певними правилами, нормами, принципами та установками. Інституційний підхід став частиною теорій багатьох класиків соціології таких як О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, М. Вебер, Т. Парсонс та інші (Требін та ін., 2010, с. 58-60). До переліку традиційних інституцій належать економіка, політика, сім'я, релігія та освіта (Макеєв, 1999, с. 148-149). Серед цих інституцій є й армія, яку вивчали такі науковці як Лассвел, Сорокін, Спенсер та Вебер (Ender & Gibson, 2005). Армія як соціальна інституція забезпечує специфічні базові потреби (національну безпеку), складається з груп та організацій, наділяє індивідів соціальними ролями, має певний набір цінностей та норм, що необхідний для функціонування мілітаристської інституції (Morten, 2022).

Вивчення інституцій не обмежилось лише напрацюваннями вже згаданих соціологів. Згодом виникають різні нові методологічні підходи, зокрема феміністичний інституціоналізм. Ця течія критикує та прагне подолати гендерну сліпоту в науці, включити жінок у науковий дискурс та дослідити питання нерівного розподілу влади (Maskay, F., Kenny, M., & Chappell, L, 2010, с. 574). Інституції, своєю чергою, є організаціями, які обмежують або уможливають поведінку соціальних акторів різних статей. Офіційні та неформальні правила, норми та практики визначають прийнятні чоловічі та жіночі форми поведінки (Chappell, 2006, 223-225).

Аби виявити гендерованість в інституціях важливо зафіксувати упередження щодо статі та їхні наслідки, виявити конкретні інституційні процеси та механізми у площині гендерної тематики, аби підкреслити центральну роль гендеру в

інституційному аналізі (Kenny, 2014, с. 679). Тож, варто визначити чому армія може створювати різний досвід для жінок та чоловіків і як ця інституція відтворює гендерну нерівність.

Армія, як і решта соціальних інституцій, є гендерованою – у її межах відбувається розподіл влади та встановлюється ієрархія між статями. Насамперед домінування чоловіків у військовій сфері бере свій початок із моменту заснування та розвитку професійних армій. Цей процес датується початком виникнення традиційних держав (від 6000 р. до Р.Х.), що формувались в результаті завойовницьких походів. Тож, з появою традиційних держав, розподіл обов'язків змінився – «діяльність жінок обмежилася винятково домашнім господарством та роботою в полі, а серед чоловіків виникли різні спеціалізовані професії такі як торговець, царедворець, урядовець і військовик» (Гіденс, 1999, с. 75-77). Така диференціація може пояснюватись тим, що вагітність, пологи, вигодовування і менструація зменшували працездатність жінок, тому, аби захиститись від ворогів та подбати про себе і свої родини, жінки потребували захисту чоловіків-воїнів (Beauvois, 2011, с. 97). Таким чином, армія та ведення війни вважались винятково чоловічими сферами, тоді як жінки мали виконувати обов'язки по домашньому господарству та доглядати дітей.

Та поряд з цим існують образи міфічних жінок-воїнок, як Бодіка чи Жанна д'Арк, які міцно закріпилися у західному світогляді. Зображення жінок-бійчинь, які б мали руйнувати стереотипи про слабких жінок, часто навпаки використовувались для підтримки традиційного гендерного порядку. До прикладу, амазонок демонстрували одночасно як героїнь та як маргінальних, неправильних, маскулінічних, неприродних жінок, які порушують гендерні норми.

Не лише у міфах, а й в реальному житті жінки завжди залишалися невіддільною частиною воєнної сфери, та зазвичай не на рівних. В армії відтворюються традиційні гендерні ролі та очікування – чоловіки більш представлені на бойових посадах, у той час, як жінки зосереджені на виконанні

більш фемінної роботи. До прикладу, португальська соціологиня Хелена Каррерас (Helena Carreiras) у своїй праці (2006) зазначає, що на рубежі століть у тринадцяти країнах НАТО «понад 70% військовослужбовиць були зосереджені на допоміжних (персонал, адміністрація, логістика) і медичних функціях, 17,5% в технічних сферах (інженерія, комунікацій), і лише 7% обіймали позиції в артилерії, піхоті та кавалерії» (с. 105).

Жінки як активні учасниці регулярної армії до ХХ століття майже не згадувались та залишались невидимими. Єдиною задокументованою згадкою є західноафриканське царство Дагомея, яке почало використовувати жінок як солдаток з 1729 року, а згодом дагомейська армія стала налічувати приблизно 5 000 жінок-воїнок (Alpern, 1998, с. 29, 74-75). У ХХ столітті, з початком світових воєн, жінки все частіше висвітлюються у мілітаристському дискурсі. Вони підтримують функціонування армій не лише в тилу, а й беруть активну участь у бойових діях. Наприклад, впродовж Першої світової війни через дефіцит чоловічої сили та довготривалість конфлікту, понад 1 мільйон жінок були завербовані для здійснення бойових завдань (Carreiras, 2006, с. 8). Під час Другої світової війни до лав Червоної армії за різними оцінками було призвано від 490 тисяч до 900 тисяч жінок, третина з яких була на фронті (Khromeychuk, 2017, с. 60). Серед інших країн, що призивали жінок протягом 1941-1945 років були США, Англія, Канада, Італія, Франція та Німеччина (Carreiras, 2006, с. 8). Таким чином, протягом ХХ століття відбулося розширення участі жінок у війнах та переліку виконуваних ними обов'язків, що сприяло подальшій інтеграції жінок до армій різних країн світу.

Гендерна нерівність, що лишається характерною для армії, підкріплюється культом маскулінності в армійській культурі. Явище гегемонної маскулінності, конструкт гендерної практики, легітимізує патріархат та гарантує домінантне становище чоловіків і підпорядкованість жінок та фемінності (Connell, 2005, с. 77). Гомогенна чоловіча армія стала середовищем для випробування маскулінності, розрізнення між категоріями маскулінного та фемінного. Військова служба є

певним випробуванням для чоловіків, «обрядом переходу, що перетворює хлопчиків на чоловіків, а молодь – на дорослих» (Carreiras, 2006, с. 41). Своєю чергою «гегемонним ідеалом» вважаються такі риси як активність, фізична сила та витривалість, самодисципліна, ризиковість та агресивність, якими має володіти боєць, на відміну від фемінних рис, а саме, пасивність, емпатія, турбота, емоційність та миролюбність, яким не місце в збройних силах (Hinojosa, 2010, с. 181). Одним з яскравих зразків протиставлення мілітаризму миролюбним жінкам є давньогрецька п'єса «Лісістрата», написана драматургом Аристофаном у V столітті до н.е. Комедія описує страйки жінок, що відмовляють у сексі своїм чоловікам, виступаючи проти війни (Yuval-Davis, 1997). Штучність конструювання такого образу є очевидною зважаючи на те, що жінки *«брали участь у кровопролитних війнах та виявляли таку ж мужність і жорстокість, як і чоловіки»* (Beauvoir, 2011, с. 96). Обмеження участі жінок у військовій справі також аргументують не лише «слабкістю характеру», а й фізичними та фізіологічними відмінностями між чоловіками та жінками. Та, попри те, що середньостатистичний чоловік дійсно сильніший за середньостатистичну жінку, жінки можуть бути такими ж сильними, як і чоловіки, або навіть сильнішими за них, адже виконання фізичних вправ більше залежить не від статі людини, а від розміру тіла (Roberts та ін., 2016, с. 118).

Отже, протягом століть жінки були виключені з мілітаристської сфери. Сьогодні жінки мають право виходити на військовий ринок праці, що є не лише важливою умовою для досягнення повноцінних громадянських прав для жінок, а й, за словами Анніки Кронселл (Annica Cronsell), професорки політології Лундського університету у Швеції, необхідним кроком для видимості чоловічої влади та домінантної маскулінності у військовому секторі, де жінки стикаються з нерівним розподілом праці, стереотипами та дискримінацією (2005). Для дослідження гендерованості досвіду військової служби, що формується в армії, необхідно сфокусуватись на гендері. Гендер як основоположний компонент в аналізі

інституцій є частиною *феміністичної інституційної теорії*. Тож у межах цієї теорії було проведене це дослідження.

1.2. Процес інтеграції жінок в українську армію за роки незалежності

Жінки протягом історії завжди були учасницями війн та збройних конфліктів, тож проблема інтеграції жінок в армії світу, зокрема в Україні, залишалась актуальною досить довго. До прикладу, до 2000 року Канада була єдиною країною НАТО, яка приймала жінок до лав збройних сил, решта ж почали змінювати свою політику лише після 2000 року. Противники включення жінок до збройних сил уповільнювали процес інтеграції, аргументуючи свою позицію тим, що у жінок недостатні фізичні можливості і їхня присутність створює «проблему сексуальних стосунків між військовослужбовцями-чоловіками та жінками, що може призвести до неприйнятної поведінки сексуального характеру» (King, 2015, с. 22). Насправді ж інтеграція жінок-професіоналок може лише сприяти підвищенню показників професіоналізму в збройних силах (с. 26).

Військова служба за контрактом стала доступною для українських жінок з 2008 року (Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України, 2008). Хоч кількість жінок-військових збільшувалась, це було пов'язано не з престижем служби, а з небажанням чоловіків займати малооплачувані посади (Дубчак, 2008, с. 190). Тому початком «гендерного розпаду» в Збройних силах України можна вважати Євромайдан 2014 року, коли жінки стали на рівних з чоловіками у визвольному русі за українську свободу. За ним слідувала Антитерористична операція на сході України, у якій жінки взяли активну участь як доброволиці (Гриценко, 2019). Варто також зазначити, що паралельно з процесами залучення жінок до військової справи, переживає відродження й сама інституція української армії після розпаду Радянського Союзу. З 2014 року збройні сили відновили свою боєздатність та набули авторитету серед

українців. Це підтверджують опитування українців щодо довіри до соціальних інститутів – у 2017 році 55,9% опитаних висловили свою довіру до Збройних Сил України (Центр Разумкова, 2017), коли у 2023 цей показник зріс до 96% (Центр Разумкова, 2023). Наразі армія України є четвертою найсильнішою армією в Європі (Мащенко, 2024).

У лютому 2016 року Україна прийняла Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», що активізувало реформи щодо інтеграції жінок у сектор безпеки й оборони та їх залучення до мирних процесів (Martsenyuk, 2016, с. 11). У тому ж році значно збільшився перелік посад рядового, сержантського і старшинського складу на які дозволяється призначати жінок-військовослужбовиць, що проходять військову службу за контрактом. І якщо жінки раніше могли бути призначеними на посади зв'язківців, діловодів, кухарок (небойових), то тепер вони змогли бути механікнями, водійками, артилеристками тощо (Мороз, 2019). Згідно з положенням Закону України № 2523-VIII від 2018 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях», стало можливим призначати жінок-військовослужбовиць у добові наряди, для жінок стали доступними всі посади рядового, сержантського й офіцерського складів. Обмеження, що стосувались обіймання військових посад офіцерського складу жінками-військовослужбовцями у військових частинах спецпризначення, були скасовані у 2020. Тепер жінкам стало дозволено обіймати посади, що пов'язані з вибуховими речовинами, водолазними роботами, а також всі посади протипожежної охорони (Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками, 2020). Наслідуючи практику гендерної рівності в арміях США, Ізраїлю, країн Європейського Союзу, Україна законодавчо надала можливість жінкам виконувати військовий обов'язок на одному рівні з чоловіками.

До того ж з 2019 року жінки, які вже довгі роки служили в ЗСУ, отримали можливість здобувати кваліфіковану освіту у військових ліцеях, що також сприяло встановленню гендерної рівності у мілітаристській сфері (*Дівчатам дозволили вступати до військових ліцеїв України, 2019*).

Окрім законодавчих трансформацій, в українській армії стрімко збільшується кількість жінок-військових. У п'ятому дослідженні циклу адвокаційного проєкту про українських жінок «Невидимий батальйон» демонструються дані МОУ від 16 січня 2023 року про кількість та склад жінок в ЗСУ (Мусіяка та ін., 2023, с. 12). З 2016 року прослідковується позитивна динаміка збільшення кількості жінок-військовослужбовиць на посадах різного складу, поступово долається явище вертикальної гендерної сегрегації (табл. 1.1). Станом на 2023 рік лише 9% офіцерських посад обіймали жінки та тільки троє жінок мали генеральське звання в Збройних силах України (Український Жіночий Конгрес, 2023).

Таблиця 1.1.

Кількість жінок у військовій службі в Збройних силах України за роками

Рік	Офіцери	Сержанти	Солдати	Усього
2013	1,633	4,784	9,797	16,214
2014	1,633	4,784	9,797	16,214
2015	1,582	3,898	8,490	13,970
2016	2,204	3,946	10,405	16,555
2017	2,553	4,434	12,599	19,586
2018	3,068	5,316	15,703	24,087
2019	3,574	6,125	16,004	25,703
2020	4,244	6,973	17,438	28,655
2021	4,810	6,112	19,673	30,595
2022	5,112	13,747	12,402	31,261

Прослідковується й зростання позитивного ставлення до жінок в ЗСУ. Так, з 2018 до 2023 року відсоток тих, хто погодився із твердженням «Жінкам повинні бути надані рівні з чоловіками можливості для роботи в Збройних силах України та інших військових формуваннях» зріс з 53% до 80% (Martsenyuk, 2022). Також за даними дослідження соціологічної групи «Рейтинг» 85% опитаних українців ставиться до жінок, що проходять службу в Збройних силах України, позитивно (2023). Тому наразі варто говорити про те, що жінки у військовій справі сприймаються українським суспільством схвально та нормалізуються.

Феміністичні течії по-різному сприймають жінку в армії та її місце в цій інституції. Так, ліберальні феміністки відстоюють ідею участі жінок у збройних силах, що забезпечує рівність між статями. Жінки мають усі можливості та якості, щоб бути рівними з чоловіками у виконанні громадянського обов'язку. Тим часом як течія радикального фемінізму наголошує на тому, що мілітаризм є явищем створеним чоловіками й жінки не повинні вступати до лав збройних сил (Carter, 1998). У випадку, коли країна та її громадяни знаходяться у постійній небезпеці досить складно зберігати пацифістські настрої та позбавитись мілітаризму, що починає пронизувати усі сфери життя. У феміністичній спільноті України вважають, що «право на спротив» — базове феміністичне право захищати себе. Коли нападник використовує насилля, тобі не залишається вибору — ти маєш захищати себе силою», тому багато жінок після 2014 року та після повномасштабного вторгнення 2022 року приєднались до військової служби (Швагер, 2023). Станом на 1 січня 2024 понад 4000 військовослужбовиць перебувають на передовій (Military Media Center, 2024).

Інтеграція жінок у військову справу та активне залучення їх до армії, зокрема на бойові посади, у перспективі мають подолати патріархатні установки, стереотипи та гендерні очікування, що панують у збройних силах. Та незважаючи на це, варто вивчати досвід як чоловіки, так і жінок, виклики, з якими вони

зіштовхуються під час їхньої служби, аби висвітлити проблему гендерної нерівності, що досі панує в збройних силах.

1.3. Прояви гендерованості в збройних силах

Гендерованість військової сфери та домінування там гегемонної маскулінності передбачає здобуття жінками та чоловіками різного досвіду під час служби в армії, залежно від їхнього гендеру вони стикаються з різними формами соціальних взаємодій та очікувань. Гендерованість досвіду є особливо актуальною в контексті переконань, які формуються в суспільстві відносно жіночого та чоловічого статусів. Як зазначає британська вчена та феміністка Сінтія Кокберн (Cynthia Cockburn): *«Бути жінкою-солдатом – це зовсім не те саме, що бути чоловіком-солдатом, і, до того ж це не сприймається як таке. Жінку, зґвалтовану на війні, гвалтують як жінку, зневажену категорію»* (2013, с. 434). Жінки, що інтегруються у традиційно чоловічий вимір, можуть зіткнутися з проблемами та викликами. З цієї теми є ряд як закордонних, так і українських емпіричних досліджень та теоретичних праць.

Попри можливість приєднатися до лав військових, жінки є меншістю у складі армій – частка чоловіків в армії все ще залишається значно більшою. За результатами дослідження Європейської організації військових асоціацій і профспілок (ЄВРОМІЛ) серед європейських країн загальна участь жінок у Збройних Силах становить 13%, при цьому найвищий показник зафіксовано у Швеції (22%), а найнижчий в Ірландії (7%) (2023). В Україні станом на січень 2024 року у Збройних силах України служать 45 587 жінок (Гайдук, 2024). Точна частка жінок у ЗСУ не повідомляється, хоч заступниця Голови Верховної Ради України Олена Кондратюк зауважує про те, що *«показник присутності жінок у Збройних силах найвищий серед усіх представництв країн НАТО»* (Український Жіночий Конгрес, 2023). Та рівності у представництві жіночої та чоловічої статі у складі

армії України не досягнути без подолання сексизму у суспільстві. Показовим у цьому сенсі є етер на YouTube з командирами батальйонів Третьої окремої штурмової бригади ЗСУ. На запитання дівчини із зали щодо можливості приєднатися до бригади командир з позивним Бот відповів: «А чи вмієте Ви варити борщ? Вмієте? Прекрасно! Сидіть та варіть борщ» (3-тя окрема штурмова бригада, 2023). Військові усвідомлюють, що такі коментарі є сексизмом та попри це підтримують позицію, що жінкам не місце в Збройних силах.

Окрім горизонтальної сегрегації, в збройних силах наявна і вертикальна гендерна сегрегація. Ці явища загалом характеризують увесь ринок праці (Martsenyuk та ін., 2019, с. 31). Наразі в Україні законодавчо усі військові посади є доступними для жінок, але при цьому вони зіштовхуються із труднощами у професійному зростанні через свою стать. Тим часом коли чоловіки-військові мають службові позиції в піхоті, тактичних операціях та ремонті обладнання, більшість жінок зосереджені на адміністративних, медичних та інших допоміжних посадах. До «скляної стелі» призводить також відсутність підтримки жінок з боку керівництва (Moore, 2020, с. 13). Підтвердженням цього є сексистська промова заступника військового комісара Сумської області Ігора Закревського: «За законом ми маємо право пропонувати жінкам службу в армії. Але сьогодні вакантними є лише посади командира танку, механіка та водія танку. Мені важко уявити собі жінку на такій роботі» (Гриценко, Квіт & Марценюк, 2016, с. 15).

Однією з проблем, що створює виклики для жінок у військовій справі, є стійка культура маскулінності та домінантність чоловічих стандартів, що проявляється навіть в таких базових речах як військова Ца. За словами депутатки Київської ради та засновниці проекту Arm Women Now Ірини Никорак: «Жінки, які служили в армії, завжди перешивали форму, [військовослужбовиці] форму вшивали, витрачали на це власні кошти, і оплата роботи в ательє перевищувала собівартість форми у 2 чи 2,5 рази». Лише влітку 2022 року почалась робота над створення української жіночої військової форми. Ініціатором став український волонтерський

проект *Arm Women Now (Жіноча військова форма за стандартами НАТО: коли це станеться в Україні?, 2023)*.

Культ фізичної сили в армії, що зростає паралельно зі збільшенням можливостей для жінок у військових силах, є одним з інструментів для того, щоб відгородити жінок від служби. До того ж встановлені норми часто не відповідають реальним стандартам, що дійсно необхідні для військових операцій (Nagel та ін., 2021, с. 18-19). Точаться дебати про те, чи повинні жінки відповідати тим же фізичним стандартам і проходити ті ж випробування, що й чоловіки, щоб вважатися хорошими військовослужбовицями. Прихильники цієї думки вважають, що жінки мають на рівних виконувати задачі на військовій службі, аби їх поважали. Деяких чоловіків навіть обурює факт того, що жінки мають нижчі стандарти щодо фізичної підготовки. Інші ж стверджують, що «жінки не є такими ж фізіологічно, як чоловіки, і не прагнуть бути біологічно рівними з чоловіками», усе чого потребують жінки це рівності в розподілі обов'язків та гідна оцінка їхнього внеску в роботу (Moore, 2020, с. 15-16).

Опитування ветеранок армії Великої Британії продемонструвало, що одними з найпоширеніших викликів серед жінок-військових під час служби є усвідомлення, що про них робили сексистські припущення (42,7%), що вони повинні бути кращими за своїх колег-чоловіків, щоб отримати таке ж визнання (40,1%), і що жіночі якості менше цінуються, ніж чоловічі (36,1%), та менша повага від командування (29,7%) (Baumann та ін., 2021, с. 74-76). Українські дослідження серед військовослужбовиць також демонструють частий досвід дискримінації. Так, за результатами дослідження проведеного в рамках проекту «Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні» 84% жінок-військових стикалися з випадками дискримінації (Берлінська та ін., 2021, с. 81-83). Серед 133 жінок-респонденток на запитання «Як часто під час служби або роботи у військових структурах до Вас ставилися гірше через Вашу стать?» 42% відповіли «кілька разів» та 21% «часто». 40% жінкам постійно або часто під час служби або роботи у

військових структурах робили образливі сексистські зауваження. За розподілом відповідей на питання «Вам робили образливі зауваження щодо вашої зовнішності чи тіла?» такий досвід мали 61% жінок та 32% чоловіків, що підтверджує, що жінки частіше стикаються з проявами дискримінації на основі статі порівняно з чоловіками.

Важливі етапи в розвитку військової кар'єри часто відбуваються паралельно з етапами сімейного життя, що призводить до тиску на жінок. Через відповідальність за виконання службових обов'язків жінки або взагалі відмовляються від створення сім'ї, або відмовляються від отримання підвищення, припиняють службу, щоб краще впоратися з сімейними обов'язками. Жінки зіштовхуються з проблемою поєднання репродуктивної та продуктивної праці (явище подвійного навантаження), адже більша частина неоплачуваної праці (як прибирання, догляд за дітьми) є фемінізованою (Бардіна & Марценюк, 2014, с. 252). Тож відповідно «жіночі обов'язки» можуть ускладнювати проходження служби жінками-військовослужбовицями та відтворювати нерівність.

Щодо шлюбу, то у дослідженні Степані К. Ервін (Stephanie K. Erwin) «Family planning in the U.S. military: The gendered experiences of servicewomen» (2022) жінки збройних сил США мали різні погляди на шлюб та його вплив на військову кар'єру. Одна з учасниць дослідження зауважила, що її, як незаміжню, відправляли на службу частіше, ніж її заміжніх колег. Окрім цього, вона стикалась з припущенням зі сторони, що її досягнення у кар'єрі пояснюються виключно відсутністю особистих сімейних зобов'язань. Одним респондентам шлюб заважав у службі, що призводило до розлучення, а іншим не вистачило партнерської підтримки. Окрім того, робота в збройних силах стримувала учасниць дослідження від рішення мати дітей (2022, с. 104-105). Тож, конкуруючі ролі статусів військовослужбовиці, з одного боку, і дружини та матері, з іншого, створюють для жінок нерозв'язну дилему, коли й військова служба, і сім'я вимагають від них повної віддачі.

Окрім того, жінки через розлуку з сім'єю під час служби можуть відчувати тривогу. Це почуття спричинене занепокоєнням через добробут сім'ї під час їхньої відсутності, адже у такому разі ставиться під сумнів належний догляд за дітьми або літніми чи хворими батьками або надання належної підтримки їхнім партнерам, які залишилися вдома (Feldman & Hanlon, 2012, с. 213-214).

Серед проявів гендерованості широко досліджуваною темою є насилля та демонстрація сили в армії. За словами колишньої представниці Демократичної партії Каліфорнії Джейн Харман (Jane Harman): *«жінка, яка вступає на службу, щоб захистити свою країну, має більше шансів бути зґвалтованою колегою-військовим, ніж загинути від вогню ворожої артилерії»* (2008). Американські дослідження оцінюють, що 9–13% жінок й 1–2% чоловіків на службі зазнають сексуального насилля щорічно під час служби в армії (Holland та ін., 2014, с. 289). Проблема сексуального насилля в армії особливо актуалізувалась в США у 2021 році, коли вбили сержантку Ванессу Гіллен, яка двічі повідомляла про сексуальні домагання з боку товариша по службі (Oxner, 2021).

В українських студіях проблема насилля серед військових жінок також досліджувалась. Опитані респондентки та респонденти дослідження «Невидимий батальйон 3.0» найчастіше стикалися (один раз і більше) з такими видами сексуальних домагань та сексуального насильства на робочому місці: 65% відповіли, що їх розглядали таким чином, щоб це їх бентежило; 62% опитаним показували сексистські чи двозначні матеріали; 62% зазнавали небажаних спроб залучити їх до розмов про секс; 60% опитаним присвистували чи сексуально окликували; 52% зазнавали дотиків так, щоб їх це бентежило. Щодо запитання про небажані спроби зайнятися сексом без явної згоди, то серед респондентів такий досвід має 11% респондентів-чоловіків та 31% жінок, що свідчить про гендерованість насилля у військовій сфері (Берлінська та ін., 2021, с. 84-86). При чому найчастіше кривдниками є особи вищі за рангом – 41% респондентів та респонденток зазнавали сексуального домагання від свого керівництва і 38% – від

вищих за рангом осіб, які не є їхніми безпосередніми керівниками. Ніхто з опитаних не звертався до поліції чи до працівників гарячої лінії для жертв насилля з приводу домагання (с. 88-89). З досліджень щодо насилля в мілітаристській сфері, виокремлено також такі різновиди заподіяння шкоди, як фізичне насилля (physical assault) та психологічне насилля (psychological abuse/emotional bullying) (Hendrikx та ін., 2021; Collette та ін., 2022).

Гендерованість військової служби є наслідком панівної маскулінної культури в мілітаристській сфері. Поки чоловіки складають більшість особового складу збройних сил та обіймають найвищі військові посади, жінки зіштовхуються з рядом викликів у процесі служби. Завдяки опрацьованій літературі було виокремлено 5 проявів гендерованості військової служби, які ускладнюють роботу жінок, серед них сексизм (гендерні упередження та дискримінація), необхідність поєднання військової служби та сімейних обов'язків, домінування чоловічих стандартів, гендерна сегрегація, насилля та сексуальні домагання (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

**Прояви гендерованості в збройних силах, які ускладнюють
проходження військової служби жінками**

Прояв	Пояснення
Сексизм (гендерні упередження та дискримінація)	У такому гегемонному середовищі як армія жінки стикаються з упередженнями та дискримінацією через стать, це включає нерівність ставлення до обох статей, брак поваги з боку колег-чоловіків або відсторонення від певних ролей чи завдань.
Необхідність поєднання військової служби та сімейних обов'язків	Жінки-військовослужбовиці через обов'язок виконувати більше видів роботи, аніж чоловіки (основна робота, хатня робота, догляд за дітьми та емоційна праця) можуть зіштовхнутись з труднощами. Також ця категорія включає проблеми, пов'язані з поєднанням вагітності, пологів та доглядом за дітьми та проходження військової служби.

Домінування чоловічих стандартів	В армії домінують чоловічі стандарти починаючи від високої фізичної підготовки до твердості характеру. Такі маскулінні норми перешкоджають інтеграції жінок у військову справу та створюють перешкоди для служби. До прикладу, жінки-військовослужбовиці мають витратити власні кошти та час, аби мати форму у правильному розмірі за жіночими стандартами.
Гендерна сегрегація	Горизонтальна гендерна сегрегація – уявлення про те, що армія є чоловічою сферою і відповідно невелика частка жінок залучена у збройні сили. Жінки, які ж вирішили приєднатись до армії, зіштовхуються з бар'єрами у кар'єрному просуванні: вони обіймають порівняно з чоловіками нижчі посади з меншими повноваженнями та заробітною платою (вертикальна гендерна сегрегація).
Насилля (психологічне, фізичне та сексуальне насилля)	Жінки-військовослужбовці мають вищий ризик стати жертвами сексуальних домагань (вербальні та невербальні прояви) або нападів з боку військових-чоловіків. Страх перед керівництвом може спричинити низький рівень повідомлень про такі інциденти та відсутності почуття відповідальності.

Отже, армія є гендерованою соціальною інституцією. Вона відтворює традиційні гендерні ролі та очікування, закріплює нерівності між статями та легітимізує домінування чоловіків над жінками. До початку XXI століття жінки були майже повністю обмежені в проходженні військової служби нарівні з чоловіками, хоча брали активну участь в підтримці армії та обороні впродовж минулого століття. Боротьба жінок за рівність та подолання упереджень щодо жіночої психологічної та фізичної слабкості сприяло інклюзивності збройних сил. Так, в Україні завдяки роботі команди проєкту «Невидимий батальйон» права жінок значно розширились, тож наразі військовослужбовиці мають право обіймати усі посади у складі ЗСУ. Та армія досі залишається маскулінною, що призводить до

того, що жінки зіштовхуються з викликами під час військової служби: домінуванням чоловічих стандартів, гендерною сегрегацією, необхідністю поєднувати роботу з сім'єю, сексизмом та насиллям. Таким чином, армія потребує подальших трансформацій та впровадження реформ щодо гендерної політики, висвітлення жінок-військових та проблем з якими вони мають справу при проходженні військової служби.

РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРОВАНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В ЗСУ НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ Х 0000

2.1. Методологічні засади дослідження гендерованості досвіду військової служби в ЗСУ на прикладі військової частини Х 0000

Для вивчення гендерованості досвіду військової служби в ЗСУ був обраний метод кейс-стаді у межах однієї з організаційних одиниць армії України, а саме військової частини Х 0000. У ході дослідження було прийняте рішення закодувати номер частини для забезпечення повної безпеки та конфіденційності респонденток.

Метод кейс-стаді передбачає використання різних технік збору інформації про певну соціальну одиницю та характеризується можливістю фіксувати детальну та глибоку інформацію у рамках предмета дослідження (Berg, 2000, с. 225). Дослідження передбачало вивчення сенситивних тематик, тож для збору інформації було застосовано метод глибинних інтерв'ю, а для валідизації даних та порівняння досвіду чоловіків та жінок – кількісне опитування. Така методологічна тріангуляція даних дозволяє отримати широку вибірку можливих відповідей, врахувати погляди різних респондентів та підвищити валідність результатів (Condomines & Hennequin, 2014, с. 13-15).

Головним фокусом дослідження є жіночий досвід військової служби в ЗСУ. Таким чином, першим етапом дослідження стали 9 напівструктурованих глибинних інтерв'ю з жінками-військовослужбовицями військової частини Х 0000 (табл. 2.1.1). Обов'язковим критерієм відбору респонденток була служба у військовій частині Х 0000, також передбачалось створення різноманітної вибірки за принципом вибірки максимальної варіації за віком, тривалістю служби в ЗСУ, військовим званням та сімейним статусом. Процес рекрутингу був опосередкований військовослужбовицею військової частини Х 0000, яка надала контакти 9 військових жінок, які погодились на інтерв'ю.

Загальна інформація про респонденток

Номер респондентки	Вік	Тривалість служби (роки)	Військове звання	Сімейний статус	Тривалість інтерв'ю
Військова 1	31	10	Капітан	Заміжня (чоловік військовий), дитина (3 роки)	58 хвилин
Військова 2	30	2	Старший лейтенант	Заміжня (чоловік військовий)	43 хвилини
Військова 3	24	6	Старший солдат	Романтичні стосунки з хлопцем (військовий)	1 година 2 хвилини
Військова 4	58	2	Старший солдат	Заміжня (чоловік цивільний), діти дорослі	46 хвилин
Військова 5	43	22	Майстер-сержант	Заміжня (чоловік військовий), діти	32 хвилини
Військова 6	20	3	Молодший сержант	Романтичні стосунки з хлопцем (військовий)	56 хвилин
Військова 7	48	3	Старший солдат	Незаміжня (розлучена), дитина доросла	40 хвилин
Військова 8	37	14	Старший сержант	Заміжня (чоловік військовий)	1 година 15 хвилини
Військова 9	46	28	Старший сержант	Заміжня (чоловік військовий), дитина (17 роки)	47 хвилин

Етап збору якісницьких даних тривав з 1 квітня по 3 квітня 2024 року, зустрічі тет-а-тет проводилися на території військової частини у зручний для респонденток час. Запис інтерв'ю здійснювався за допомогою диктофону. Перед початком проведення інтерв'ю респондентки погоджувались на запис та опрацювання наданої ними інформації зі збереженням конфіденційності. Гайд інтерв'ю (Додаток А) складався з 9 блоків та включав основні теми, що були визначені у ході огляду

наявних у цій тематиці досліджень, а саме: складність просування по кар'єрній драбині, поєднання військової служби та сімейних обов'язків, домінування чоловічих стандартів, сексизм (гендерні упередження та дискримінація), насилля (психологічне, фізичне та сексуальне). Окрім того, були додані загальні запитання щодо теми дослідження, блок питань щодо війни та повномасштабного вторгнення, та соціально-демографічний блок. Під час проведення інтерв'ю виникали методологічні складнощі, які могли вплинути на якість зібраних даних. Вони були пов'язані з обмеженням в часі, який респондентки могли приділити інтерв'ю, та переривання розмови дзвінками по роботі або іншими військовими.

Аналіз транскриптів інтерв'ю (Додаток Б) здійснювався за допомогою програмного забезпечення MAXQDA. Кодування відбувалось на основі методу дедуктивного кодування – перед аналізом даних були сформовані тематичні категорії, які селективно заповнювались в процесі аналізу (Medelyan, 2019). Таким чином, була створена рамка кодів (табл. 2.1.2)

Таблиця 2.2.

Рамка кодів

Код		Частота
Мотивація почати службу		14
Труднощі військової служби	Фізичні навантаження	13
	Форма	23
	Недоліки служби (не подобається)	20
	Інші труднощі	18
Сім'я та побут	Сім'я	23
	Побут	15
Гендерні ролі та очікування		48
Гендерна (не)рівність	Ставлення до гендерної рівності	8
	Рівність чоловіків та жінок	19
	Кар'єра	20

Клімат у колективі	Загальна атмосфера в частині	25
	Конфлікти	17
	Ставлення чоловіків до жінок	26
	Стосунки жінки-жінки	12
Залицяння		10
Сексуальні домагання та інше насилля		16
Війна та повномасштабне вторгнення		43
Ставлення цивільних		23
Загалом		393

Вивчення гендерованості досвіду військової служби в ЗСУ передбачало порівняння досвіду військових чоловіків та жінок завдяки другому етапу збору даних – кількісного онлайн-опитування. Зібраний за допомогою глибинних інтерв'ю матеріал не лише був самоцінним, адже дозволив проаналізувати досвід жінок в ЗСУ на прикладі військової частини Х 0000, він також ліг в основу розробки кількісного інструментарію та став додатковим джерелом інтерпретації кількісних даних.

Кількісний етап тривав з 29 квітня по 8 травня 2024 року. Опитування проводилось за допомогою програмного забезпечення Google Forms. Гайд містив 9 тематичних блоків: труднощі військової служби, сім'я та побут, гендерні ролі та очікування, гендерна (не)рівність, клімат у колективі, цькування та насилля, повномасштабна війна, цивільні та соціально-демографічний блок (Додаток В).

Вибірку склали 95 осіб – 66 військовослужбовців та 29 військовослужбовиць, що наразі проходять свою службу у військовій частині Х 0000. Більшість респондентів стали військові від 18 до 29 років (38.9%), 32.6% – від 30 до 39, 23.2% – від 40 до 49, 5.3% – від 50 до 59 років (табл. 2.3).

Розподіл респондентів за віком та статтю

Вік	Стать		%	Усього
	Чоловік	Жінка		
18-29	31	6	38.9	37
30-39	18	13	32.6	31
40-49	15	7	23.2	22
50-59	2	3	5.3	5
Усього	66	29	100	95

Це дослідження не є репрезентативним, адже (1) похибка вибірки не могла бути вимірною через недоступність інформації про генеральну сукупність під час воєнного стану, (2) опитування поширювалось через робочі групи, тож вибірка була сформована на основі самовідбору респондентів. Для підвищення якості вибірки та компенсації процесу відбору була проведена процедура постстратифікаційного зважування за змінною «стать» ($W_{\text{жінки}} = 0,28$, $W_{\text{чоловіки}} = 1,32$). Аналіз кількісних даних здійснювався за допомогою програми IBM SPSS Statistics 29.0.2.0.

2.2. Прояви гендерованості досвіду військової служби в ЗСУ на прикладі військової частини Х 0000

Інтерв'ю з жінками-військовими охопили різні сфери їхнього життя, вони поділились досвідом військової служби, торкаючись тем ролі та сприйняття жінок у війську, гендерної рівності, проблем з якими вони зіштовхуються в переважно чоловічому середовищі та перевагами своєї кар'єри. Для перевірки унікальності жіночого досвіду використовувались результати кількісного опитування в якому взяли участь й чоловіки-військові.

Гендерованість досвіду служби в ЗСУ починається з моменту призову, адже жінки в Україні, на відміну від чоловіків, не мають обов'язково проходити військовий вишкіл і можуть бути лише добровільно призвані до служби в армії. За словами української політикині, громадської діячки та колишньої заступниці міністра оборони України Ганни : «У нас загальний обов'язок для чоловіків і у них немає на сьогодні вибору, їх просто мобілізують і все, у жінок сьогодні є вибір...» (Український Жіночий Конгрес, 2023). Тож, причини, якими керуються жінки при вирішенні стати військовими, дуже різноманітні. Їхньою **мотивацією** можуть бути: зростання в сім'ях військових чи на територіях військових містечок, що прищеплює захоплення військовим способом життя та бажання продовжити родинну справу, вплив оточення, інтерес до військової сфери, статус (дисциплінованість та відповідальність військовослужбовців), перспективні можливості кар'єрного зростання на державній службі, бажання виконати обов'язок перед державою та патріотичні ідеї, бажання бути поруч з рідними-військовими, стабільний дохід та пенсійні виплати. Дві респондентки стали військовими під час мобілізації після початку повномасштабного вторгнення, а решта стали частиною військової сфери до воєнних подій 22 лютого 2024 року. За результати кількісного аналізу 13% жінок та 48% чоловіків почали свою службу в ЗСУ після повномасштабного вторгнення. Хоча статистично значущих відмінностей у відповідях жінок та чоловіків виявлено не було, але такі результати свідчать про те, що під час кризових періодів, як повномасштабне вторгнення, чоловіки імовірніше, ніж жінки, почнуть службу в ЗСУ.

2.2.1. Загальні виклики проходження військової служби в ЗСУ. Жінки протягом інтерв'ю мали змогу розповісти про виклики з якими вони зіштовхуються в армії. **Військова форма**, що є символом приналежності до армії та є необхідним елементом армійської культури відшивається за чоловічими стандартами. У такий спосіб жінки не мають доступу до безкоштовної уніформи і щоб мати робочий одяг усі опитані респондентками або підшивалася свою форму в ательє, або купували за

власний кошт у спеціалізованих магазинах. Це підтверджує інформацію про те, що жінки дійсно витрачають свої ресурси на те, аби забезпечити себе уніформу. Та при цьому усі респондентки мають переконання, що це не є чимось, що викликало у них складнощі:

«Я не вважаю, що це проблема десь її [форму] вишити. Кожна жінка, яка любить себе, кожний військовий, який себе поважає, це його обов'язок дбати за формою і бути охайним» (Військова 1)

Військовослужбовиці сприймають витрати на форму як інвестицію у власний комфорт та зовнішній вигляд, який для них має велике значення, тож вони не шкодують ні грошей, ні часу. Жінки переконані, що навіть якби з'явилася форма за жіночими стандартами це б не змінило ситуації. Так, одна з військових розповіла про те, що підшиває весь свій одяг, бо має «нестандартну фігуру» і тому для неї це є звичною практикою. Можливо, ця практика за довгі роки так вкоренилася, що стала нормою для жінок-військовослужбовиць, що тепер вони не можуть уявити якісну безкоштовну жіночу форму.

Кілька респонденток хотіли б зменшити кількість вимог до звітності та спростити процес документації, отримати більше вільного часу, бажання аби старання та заслуги оцінювались більш активно та для кожного індивідуально, мати окремі від чоловіків кімнати, туалети та бані, щоб почуватись комфортніше. Про **бажання окремого простору** для чоловіків та жінок свідчить й кількісний аналіз – 76% чоловіків та 89% жінок підтримують таку ініціативу.

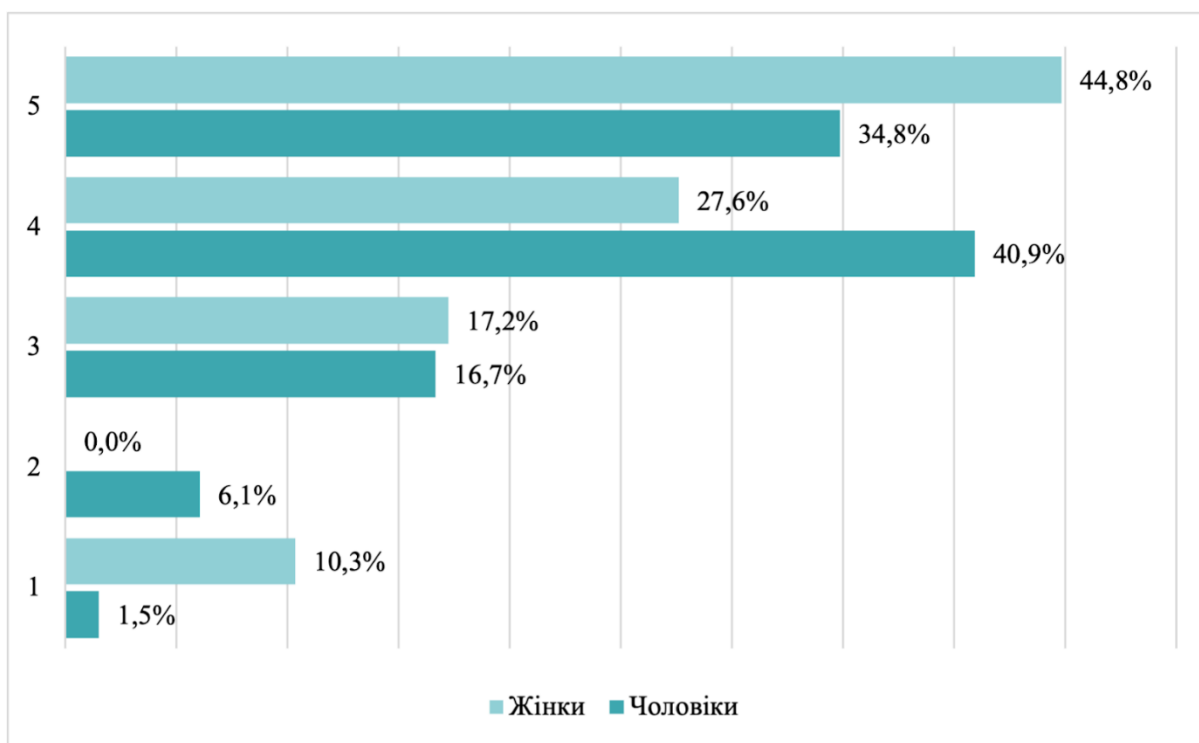
Окремо респондентки виокремлюють **строгість армійської структури**, підкорення та виконання наказів, що може викликати певну напругу:

«Ти вже маєш усвідомлювати, що ти мусиш бути в рамках, ти мусиш підкорятися, ти мусиш виконувати певні завдання, певні накази, не дивлячись на свої власні якісь там бажання, потреби, погляди» (Військова 2)

З твердженням «Чи здається Вам, що армія змушує Вас занадто підкорятися?» погодились 38% чоловіків та 38% жінок. Військовослужбовиці говорять й про певні

фізичні стандарти, необхідні в армії, і висловлюють зобов'язання відповідати їм, адже як би не було складно, фізична підготовка є іноді життєво необхідною для безпеки військових. **Фізичні навантаження** також розраховуються з огляду на індивідуальний стан здоров'я, вік та стать людини, тож усі вимоги є доступними до виконання. Про фізичні труднощі під час проходження служби зазначають 55% чоловіків та 50% жінок. Окремо Військова 3 згадує про труднощі, що пов'язані з менструальним циклом. Менструація може викликати дискомфорт під час польових виїздів, коли жінки відчують болі, виснаження, тож важко носити спорядження чи немає необхідних умов, аби замінити засоби гігієни.

Щодо **клімату у колективі**, то відповіді жінок-військовослужбовиць здаються спершу досить однозначними. Жінки вважають, що в частині загалом панує атмосфера поваги та підтримки, зокрема завдяки керівництву. Командири проявляють лояльність до підлеглих, ефективно організують роботу та, за словами респонденток, гарно ставляться до жінок. Середнім значенням оцінки задоволеності керівництвом від 1 – повністю не задоволений_а до 5 – повністю задоволений_а є 4 ($SD = 1.052$), тож більшість військових дають позитивну оцінку начальству та їхній роботі. Статистично значущої різниці між оцінюванням керівництва частини між жінками та чоловіками немає (Рис. 2.1).

Рисунок 2.1. Розподіл відповідей на питання «Наскільки Ви задоволені своїм керівництвом?» за статтю (%)

Колеги-чоловіки часто підтримують жінок, проявляють знаки уваги та галантність – допомагають з перенесенням важких речей чи відчиняють двері. Кілька респонденток згадують й про привітання в Міжнародний жіночий день. За словами жінок-військових, колеги-чоловіки докладають зусилля, щоб жінки відчували, що їх цінують і відзначають:

«Стараються ще й прикрасити життя нам. На восьме березня привітали, чи там ще день фармацевта був. Я йду на роботу, а мене зустрічають з таким оберемком квітів. Це для мене так було приємно. Вони так мені дух підняли»

(Військова 4)

Бажання жінок бути визнаними у переважно чоловічому колективі є природним, адже це дає їм відчуття безпеки та важливості. Та способи за допомогою яких чоловіки проявляють свою турботу та увагу є гендерованими. Вони відтворюють наратив про ніжність, красу та слабкість жінок. Військовослужбовці фліртують, дарують квіти, подарунки, роблять компліменти,

пригощають, пропонують допомогу та поступаються жінкам, відтворюючи патріархальні уявлення про спілкування жінок та чоловіків з явним романтичним підтекстом. Очевидним є те, що подібна взаємодія не відбувається між «сильними» та гетеросексуальними чоловіками.

У колективі існує сильне почуття спільноти, особливо підкреслене спільним досвідом, наприклад, умовами війни. Попри загальну атмосферу позитивного ставлення, конфлікти все-таки ж трапляються:

«Наприклад, є людина, з якою я не дуже... Просто людина, як то кажуть, перечеркнула деякі межі» (Військова 3)

«Один випадок був. Ну, я його по полочкам розібрала. Це ситуація по роботі була. Ну, це був єдиний випадок за весь цей час» (Військова 7)

Респондентки запевняють, що міжособистісні конфлікти є нормальним явищем і з певними розбіжностями в поглядах стикаються люди у всіх сферах. Попри загальну тенденцію зазначати про почуття комфорту в колективі, часом респондентки не відчують повну інтегрованість у колектив чоловіків-колег:

«Чоловіки можуть пожартувати, я іноді не розумію їхніх жартів. Я просто промовчу. Самі розумієте, це ж чоловіки. Вони про своє щось думають, у них свої уявлення» (Військова 6)

Але таке почуття ізоляції та непорозуміння долається завдяки іншим жінкам. **Жінки ставляться один до одного по-різному** – хтось має досить близькі стосунки, з деякими обмежені контакти або взагалі відсутні, а часом виникають й конфлікти. Військова 6 зазначає, що жінки в колективі дуже допомагають у проходженні служби, до них можна звернутись за порадою чи отримати підтримку, тим часом як Військова 8 наголошує на тому, що напруга між жінками-колегами з'являється досить часто через нестачу мотивації та відповідального виконання своїх обов'язків, що призводить до сварок. Так, 63% чоловіків та 50% жінок мали конфліктні ситуації з чоловіками-колегами, а з жінками 24% та 63% відповідно ($p < 0.05$). Такі результати свідчать про те, що жінки більше конфліктують зі своїми колежанками,

аніж чоловіки, та навпаки. Поясненням цього може бути не лише те, що непорозуміння виникають всередині гомогенних груп, а й те, що жінки намагаються уникати конфліктів з чоловіками, які можуть мати більше влади.

З приводу атмосфери у військових освітніх структурах, цікавим є досвід *Військової 6*, яка проходила навчання у військовому ліцеї. За словами респондентки клімат у навчальному закладі був здебільшого токсичним. Це стосувалось як і керівного складу, викладачів, так й інших курсантів:

«Порівняти навчання і взагалі службу – це небо і земля. Бо в коледжі були такі офіцери, які казали, що там хтось воює, в окопах лазить, а ви такі невдячні, ще на щось жалієтесь» (Військова 6)

Та найбільшим викликом для респонденток наразі є війна та повномасштабне вторгнення, адже це безпосередньо впливає не тільки на їхнє приватне життя, а й роботу:

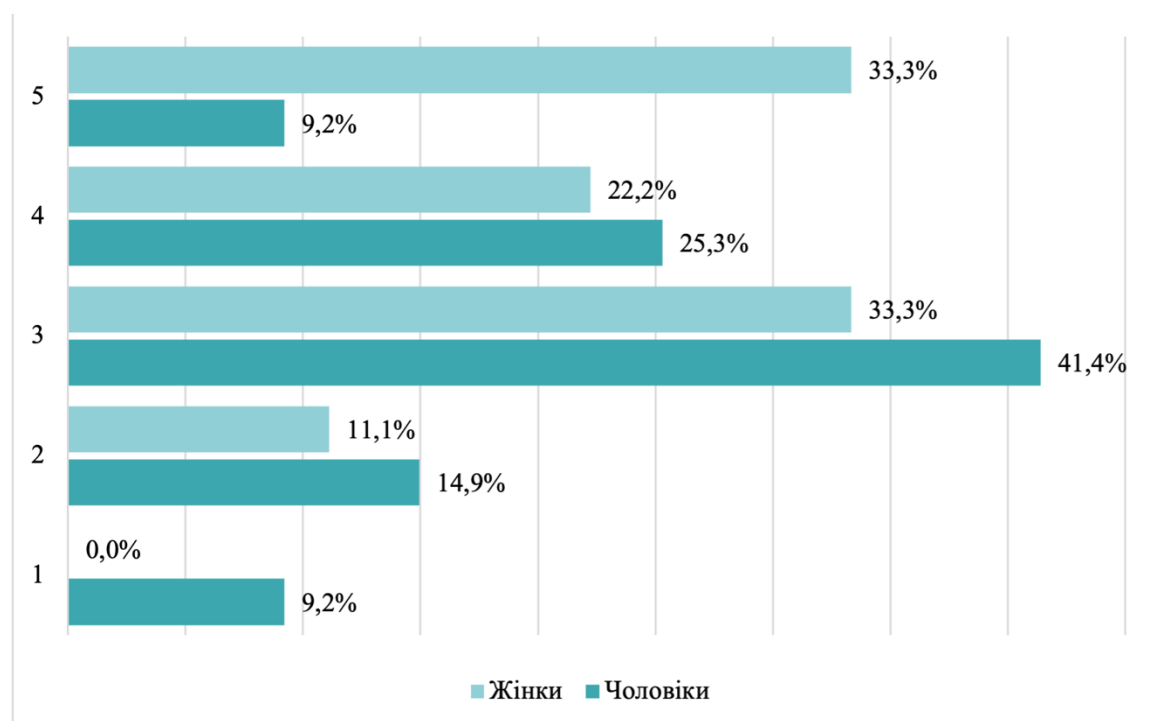
«Найбільша зараз проблема – це є, ну, війна. Це найбільша проблема»
(Військова 1)

Повномасштабне вторгнення рф в Україну внесло свої корективи в роботу військових – обсяг роботи значно зріс, адже збільшився штат військової частини та з'явилися бойові чергування. 62% чоловіків та 50% жінок стверджувально відповіли на питання «Повномасштабне вторгнення вплинуло на складність виконання Ваших професійних обов'язків?» Понаднормове навантаження, нехтування комфортом та базовими потребами стали нормою для респонденток:

«Можеш не їсти сутками. Навіть не звертаєш на це уваги. Спати на полу теж це вже норма. Навіть на стільці. Уже комфортність великої ролі не грає»
(Військова 7)

Окрім ускладнення роботи, тепер кількість вихідних для військових скоротилась до одного дня на тиждень. Таким чином, вторгнення позначилось на **психологічному здоров'ї військових, якості сну та харчуванні**. Респонденти оцінили вплив повномасштабного вторгнення на своє психологічне здоров'я як

помірний і вище. Статистично значущої різниці між статями немає, середнє значення показника дорівнює 3.83 (SD = 1.014) для жінок та 3.11 (SD = 1.067) для чоловіків. Це підтверджує факт того, що напружена ситуація пов'язана з вторгненням РФ в Україну, впливає на добробут військовослужбовиць та військовослужбовців (Рис. 2.2.).

Рисунок 2.2. Розподіл відповідей на питання «Наскільки повномасштабне вторгнення вплинуло на Ваше психологічне здоров'я?» за статтю (%)

Крім того, в інтерв'ю військові зазначали про нестачу вільного часу для відпочинку та особистого життя. Це підтверджують й результатами кількісного опитування:

- 72% чоловіків та 75% жінок запевняють, що не мають достатньо часу на особисте життя.
- 59% чоловіків та 88% жінок відчувають, що не мають достатньо часу на відпочинок.
- 71% чоловіків та 50% жінок погодились з твердженням, що вони виконують свою роботу понаднормово.

Хоч статистично значущої різниці між статями немає, та жінки на 29% більше, аніж чоловіки, відчувають нестачу відпочинку та менше на 21% за чоловіків стверджують про перепрацювання на службі. Це може бути пояснено тим, що жінки, окрім продуктивної роботи, є здебільшого відповідальними й за виконання неоплачуваної праці вдома, яка не має часового ліміту чи обмежень в об'ємі (Бардіна & Марценюк, 2014, 234). Тож, попри те, що жінки й можуть виконувати меншу кількість роботи на службі, вони витрачають багато ресурсу на дітей та побут, тому й потребують відновлення.

Віддаленість від сімей та неможливість бачитись з рідними додають виснаження. З власного досвіду Військова 1 зазначає, що через початок повномасштабної війни їй треба було вийти на роботу з декретної відпустки раніше визначеного терміну. Через те, що вона проводить дуже багато часу на роботі разом з чоловіком-військовим, вона бачиться з дочкою трьох років раз у два-три місяці. Додатково на респонденток впливає смерть побратимів та посестер, є переживання за рідних, які знаходяться на фронті. Одна з респонденток називає тему вторгнення найболючішою, розповідаючи історію про обстріл частини 22 лютого 2022 року, де вона служила раніше:

«Це для мене була найгірша ніч. Я не знала, що буде. Чи ми взагалі виживемо» (Військова 3)

Через початок війни у 2014 році Військова 9 мала покинути військову частину в рідному місті в Криму та почати працювати у військовій частині Х 0000. Військова 8 має на окупованій з 2014 року території родину, яка не виїхала досі. Вона це пояснила тим, що дані про військових, в тому числі про неї, були доступними для окупантів, тож виїжджати було і залишається небезпечно:

«На даний час ніхто не поїде (...) і на самому початку їм теж не бажано було виїжджати, тому що дуже вірогідно, що їх би не випустили, а потім сказали б, що пропали безвісти» (Військова 8)

Щодо змін клімату в колективі, то можна виокремити два погляди. Перший – це те, що після початку повномасштабної війни колеги по службі стали справжньою родиною, що об'єднались для досягнення спільної мети:

«Я розумію, що тут всі зараз, як одна сім'я. І війна настільки зблизила нас всіх. Ну, нема такого, щоб щось там було погане. Ну, все добре» (Військова 3)

Іншою думкою військових жінок є відчуття, що нічого не змінилось, а навіть навпаки:

«Я вважаю, що якості тільки усугубляються і проявляються більше негативно, ніж позитивно. Людина виплескує всю свою агресію, своє недовольство» (Військова 7)

Отже, серед викликів військової служби, які назвали жінки більшість є релевантними й для чоловіків: нестача вільного часу, втома, конфліктні ситуації, високий рівень вимог. Це свідчить про те, що інституція армії є специфічною структурою зі своїми формальностями та культурою, що впливає на досвід обох статей. Особливо це проявляється під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України, коли військові відчувають занепокоєння через віддаленість від членів сім'ї та, а також загальне відчуття тривоги та втрат, які приносить війна. Всупереч ситуації, що склалася, можна спостерігати певну адаптацію військових до нової норми та викликів, коли емоційна стійкість, відданість виконанню професійним обов'язкам розвивається на тлі страху і невизначеності.

2.2.2. Сексизм, гендерна (не)рівність та насилля. Крім загальних проблем військової служби, жінки-військовослужбовиці часом переживають додаткове навантаження через *гендерно зумовлені виклики*. Зокрема, респондентки у своїх відповідях зачіпають тему. Військова 9 каже, що чоловіки є більш успішними у виконанні певних обов'язків на вищих посадах. Респондентки вважають, що вони як жінки, мають бути втіленням духовної підтримки для військових та проявляти емоційну стійкість:

«У нас цінується, що жінка – це як берегиня. Вона теж є захисницею, але вона більш десь духовно підтримує, духовно десь надихає, духовно супроводжує хлопців» (Військова 1)

«Я стараюся бути такою, як я є, більш жіночною, бо цього, що чоловікам не вистачає, їм не вистачає якоїсь певної похвали, певних посмішок, бо вони сидять в лісах, в полях, нічого не бачать» (Військова 2)

Та поряд з переконанням про те, що «жінка завжди залишається жінкою», збереженням уявлення про образ «берегині» та переваги чоловіків, військовослужбовиці вважають себе бійчинями. Вони намагаються докласти багато зусиль, аби самоствердитись та досягти визнання у переважно чоловічому середовищі. Респондентки зазначають про відчуття необхідності підлаштовуватись під **маскулінні стандарти та культуру армії**. Через вимоги високого рівня здібностей та стійкості, жінки відчувають, що стають витривалішими, втрачаючи минулу м'якість:

«Приходиш, білий, пухнастий, крила ці ламають. Ти багато чого почнеш розуміти. Спочатку важко, обідно, плачеш. Потім в тебе з'являється замість білого пуха чешуя» (Військова 5)

«Впевненість, наприклад, чоловікам більш притаманна, ніж жінкам. Жінки трошки по-іншому вирішують усі ситуації. М'якше набагато. Іноді потрібно так брати себе в руки і бути трошки жорсткішою» (Військова 6)

Існує також певна солідарність у колі жінок з приводу того, що жінки працюють абсолютно нарівні з чоловіками, а часом є більш вправними та успішнішими у військовій справі. Поєднання цих переконань та інтерналізованих стереотипів у свідомості військовослужбовиць може свідчити про рольовий конфлікт між статусами жінки (дружини, дочки, матері) та військової. Традиційно суспільство очікує від жінок демонстрацію фемінних рис (м'якість, спокій, виваженість, жіночність, турбота) та фемінний зовнішній вигляд, та одночасно з тим, вони мають бути військовими, яким ці риси часто не притаманні. Жінки або

відповідають маскулінним стандартам армії, або намагаються зберегти свою жіночність у традиційно чоловічій сфері, компенсуючи це прагненням перевершити своїх колег та виконати роботу на найвищому рівні.

Поширеною думкою серед респонденток є те, що в армії панує **гендерна рівність**. Вони визнають, що військове середовище часто вимагає від обох статей однакового рівня готовності та продуктивності під час роботи. Жінки та чоловіки працюють і оцінюються за однаковими стандартами. Певні відповіді підкреслюють фізичні відмінності між чоловіками та жінками, зазначаючи, що в деяких випадках жінкам може знадобитися допомога у виконанні фізично важких завдань. Це сприймається жінками позитивно, хоч іноді військовослужбовиці мають наполегливо відмовлятися від допомоги:

«Ти несеш там бронік, каску, автомат, і це все на тобі (...) чоловіки пропонують допомогу, і ти, наприклад, кажеш, що не потрібно, але вони кажуть, тобі ще дітей народжувати. Це дуже приємно, що є турбота зі сторони чоловіків. Але оскільки я захотіла то все пройти сама, то я не просила допомоги і старалася проходити все те, що проходять і вони. Щоб не було так, що я дівчинка і я не можу, тому що я знала, куди я йду, і я знала, чого я хочу»

(Військова 3)

Деякі респондентки рішуче виступають за гендерну рівність, тоді як інші висловлюють опозицію до неї. Жінки можуть бути проти гендерної рівності, бо (1) некоректно інтерпретують це поняття, (2) дотримуються думки, що жінки та чоловіки мають виконувати різні ролі через фізіологічні відмінності або через нерівність в інших сферах. Так, наприклад, жінки можуть виконувати основну частину роботи вдома, тож на службі чоловіки мають нести більшу відповідальність.

Часом респондентки зіштовхувались з проявами **нерівності** – вони мали виконувати додаткову роботу, яка сприймається як традиційно жіноча (наприклад,

прибирання), відчували на собі дію сексизму. Їх відсторонювали від виконання бойових завдань або не допускали до певних посад:

«У мене є бажання проявити себе в іншому напрямку при виконанні бойових завдань, але нас, жінок, зараз не допускають до цього. Нас бережуть. Це рішення командира» (Військова 7)

«У нас була вакантна посада командира цієї машини. Мене не ставили тільки тому, що я жінка. Нікого не цікавило те, що я її знаю ідеально» (Військова 8)

За даними кількісного дослідження про досвід **дискримінації за статтю** зазначають 20% військових чоловіків та 38% військових жінок. Це перегукується з тезами іншого дослідження про те, що під час війни можуть актуалізуватися стереотипи та уявлення про гендерні ролі, що також спонукає військовослужбовиць доводити свою здатність служити нарівні з чоловіками (Martsenyuk та ін., 2016, с. 180). Щоб порівняти ставлення військовослужбовців та військовослужбовиць до певних тверджень, зокрема стереотипних, респондентам кількісного етапу було запропоновано оцінити від 1 до 5 те, наскільки вони погоджуються з наступними тезами: «Військова професія – чоловіча сфера», «Жінка у війську – для підтримки чоловіка», «Жінки часто є більш вправними у військовій справі», «В армії жінки та чоловіки на рівних», «Жінці в армії варто допомагати» та «Жінок потрібно оберегати від бойових завдань». У середньому оцінка тверджень коливається від 2,75 до 3,37, тож респонденти мали тенденцію здебільшого не погоджуватись або обирати відповідь «І погоджуюсь, і не погоджуюсь». Статистично значущої різниці між групами виявлено не було, однак це може означати не відсутність розбіжностей у думках, а нестачу даних в рамках дослідження. Та все ж, результати середніх значень свідчать про те, що опитані жінки в середньому дають меншу оцінку думкам про те, що військова професія є чоловічою сферою, жінка є підтримкою чоловіка в армії, жінкам варто допомагати в армії та оберегати їх від бойових завдань. Чоловіки мають менший середній показник, порівняно з жінками, щодо

підтримки тверджень, що жінки часто є більш вправними у військовій справі й чоловіки та жінки в армії на рівних. Тому чоловіки, імовірноше вважатимуть, що армія є чоловічим простором, де чоловіки є більш вправними, ніж жінки. Крім того, чоловіки нерівні з жінками в армії, їм слід допомагати та оберігати. Це підтверджує підтримку традиційних гендерних ролей та уявлень щодо слабкості жінок (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Середня оцінка тверджень щодо рівності жінок та чоловіків в Збройних силах за статтю

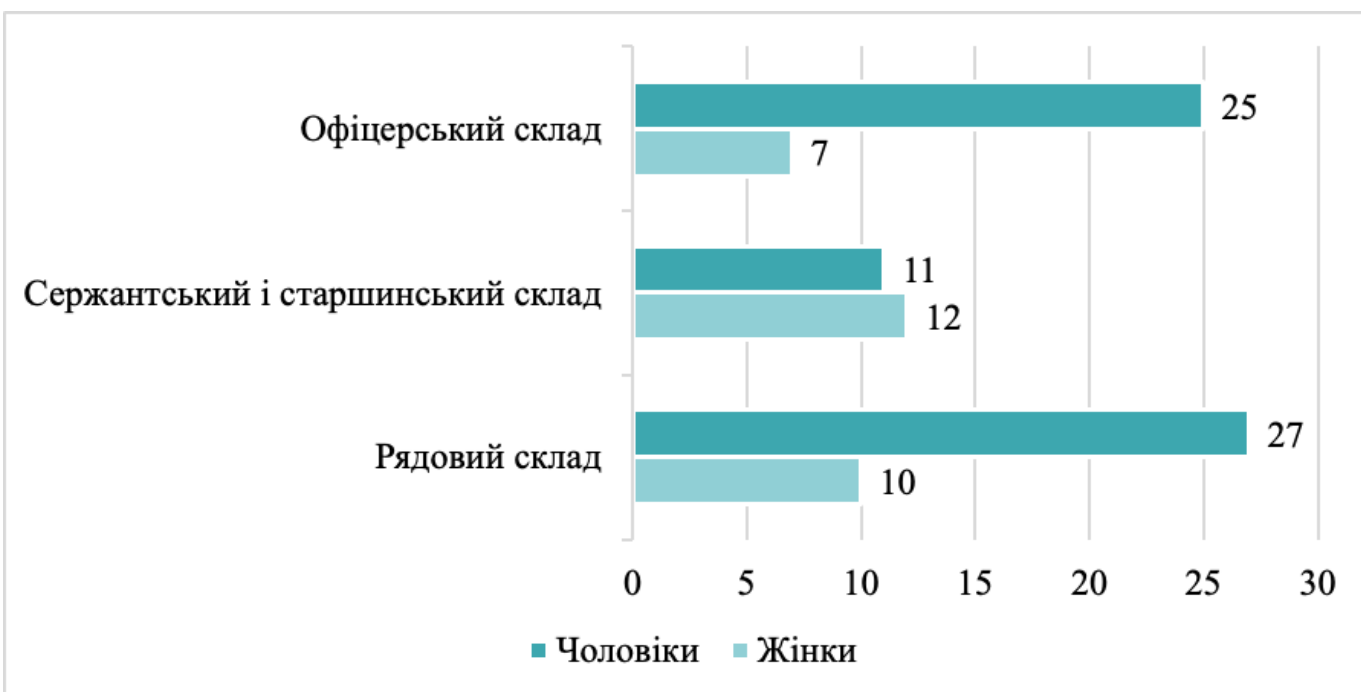
Номер	Твердження	Стать	Середнє значення	SD
1	Військова професія - чоловіча сфера	Жінки	2,00	0,802
		Чоловіки	2,82	1,094
2	Жінка у війську - для підтримки чоловіка	Жінки	1,93	0,842
		Чоловіки	2,12	0,832
3	Жінки часто є більш вправними у військовій справі	Жінки	2,93	1,033
		Чоловіки	2,47	0,845
4	В армії жінки та чоловіки на рівних	Жінки	2,86	0,953
		Чоловіки	2,44	1,054
5	Жінці в армії варто допомагати	Жінки	2,72	1,192
		Чоловіки	3,21	1,117
6	Жінок потрібно оберігати від бойових завдань	Жінки	2,66	0,974
		Чоловіки	3,44	1,266

Тема (не)рівності охоплює й тематику **кар'єрного зростання**. Деякі жінки повідомляють про рівність кар'єрних можливостей для жінок та чоловіків в ЗСУ. Однак, опитані жінки-військовослужбовиці здебільшого не женуться за підвищеннями та не приділяють цьому багато уваги, вони висловлюють задоволення своїми званнями та посадами. Жінки не прагнуть до вищих посад з тих причин, що це вимагає від них великої відповідальності та зусиль, які неможливо поєднати, до прикладу, з побутом. Така позиція може розглядатися як зразок того, як соціальна структура та гендерованість інституцій впливає на вибір жінок. Від жінок очікують пріоритизацію сімейних та домашніх обов'язків над професійними амбіціями. Виконання традиційних ролей матері, дружини та домогосподарки йдуть в розріз з керівними посадами, які потребують багато часу та енергії. Хоча результати онлайн-опитування свідчать про те, що 62% чоловіків та 75% жінок все б таки хотіли обіймати вищу посаду. Шанс підвищення здається їм реальною перспективою, але це вимагає додаткової освіти або зміни спеціалізації. Так 53% чоловіків та 50% жінок засвідчили про можливість просування по кар'єрній драбині. Респондентка 1, попри законодавчу відсутність обмежень жінок та чоловіків обіймають усі посади, зазначає про зворотне. Це може підтверджувати попередні висновки того, що військовослужбовиці можуть відтворювати засвоєні ними традиційні уявлення про жінок та їхні ролі у суспільстві, що перешкоджає досягненню гендерної рівності:

«Є особливість, наприклад, по посадах навіть деяким, так, що не на всіх посадах можуть бути жінки. Беремо оперативний відділ (...) жінки, як би, можуть залучатися, можуть і вони залучаються. Але є ж певні такі специфічні посади, де тільки залучаються чоловіки» (Військова 1)

67% жінок та 59% чоловіків зазначили, що не мають потенційного доступу до всіх посад та звань. Статистичної різниці немає. Хоча варто зазначити, що такі результати можуть бути результатом нерепрезентативної вибірки, яка може не

відобразити реальний стан справ щодо розподілу звань серед чоловіків та жінок в частині (Рис. 2.3).

Рисунок 2.3. Кількість респондентів рядового, сержантського і старшинського, офіцерського складу за статтю.

Та попри відсутність доступу до розподілу звань, відомою є інформація про частку жінок у частині. У військовій частині Х 0000 служать 8,4% жінок-військових та 91,6% чоловіків-військових, що є доказом **гендерної горизонтальної сегрегації**.

Також, жінки можуть зіштовхнутись з **емоційним дискомфортом** від колег. Опитування серед військових частини Х 0000 демонструє, що 24% військовослужбовців та 38% військовослужбовиць почували коли-небудь дискомфорт поруч з колегами чи колежанками. Часом військовослужбовиці відчувають небажану та неприємну увагу зі сторони чоловіків. Військові не ідентифікують залицяння та непристойні пропозиції як сексуальні домагання. В армії таке ставлення до жінок може нормалізуватися та стати частиною культури. Тому військовослужбовиці, що засвоїли подібні норми поведінки з боку чоловіків як частину свого професійного середовища, не зважають на такі прояви уваги. Або ж ігнорування пов'язано зовсім не з інтерналізацією культури збройних сил, а з

тиском від вищих по рангу чоловіків, які можуть вплинути на їхню кар'єру. Також, респондентки могли інакше визначати насилля як таке, що обов'язково має завдавати фізичної шкоди. Тож це може ускладнювати ідентифікацію та вияв подібної поведінки як такої, що є неприйнятною та насильницькою. Жінки, які потрапляють у переважно чоловічий простір, стають **об'єктивізованими**:

«Є такі чоловіки, які дивляться на тебе, як на... Не знаю, як навіть виразитися. Коли жінка приходить в чоловічий колектив і на тебе так дивиться наче на м'ясо якесь. Там оглядають тебе з ніг до голови. Є такі чоловіки. То це неприємно» (Військова 6)

Жертвуючи власним комфортом та безпекою, жінки мали реагувати на домагання «обережно», «тендітно» та «необразливо» особливо з чоловіками на керівних посадах, аби не зазнавати від них утисків чи помсти в майбутньому. Така непрохана увага та зловживання своїм доміантним становищем зі сторони чоловіків підкреслює як гендер та влада взаємодіють в збройних силах, ставлячи жінок у скрутне становище:

«Ти приходиш, молода дівчина, у військовий колектив, де дуже багато чоловіків різних, різного віку, різного статусу, різних посад, і, можливо, він собі там рахує, що він має право, наприклад, якусь непристойну пропозицію запропонувати» (Військова 5)

Загалом усі жінки стверджують, що не ставали жертвами **насилля чи сексуальних домагань**. Більшість жінок лише читали про такі випадки в ЗМІ, але у військовій частині таких випадків, зі слів респонденток, ніколи не траплялось. Якщо сексуальні контакти й трапляються, то тільки зі згоди жінок:

«На мій погляд, жінки самі того прагнуть і дозволяють. Коли там йде якесь просування по кар'єрній такій драбині, все ж таки, через якісь стосунки» (Військова 2)

Водночас Військова 6 розповідає про те, що зазнавала насилля в ліцеї зі сторони керівників:

«[Старшина] міг просто зайти в кімнату, де дівчата передіваються, і стояти собі, спокійно дивитися. І ти йому кажеш, вийди, а він не виходить. Він ще може тебе навалити двоповерховими матами» (Військова 6)

Внаслідок жорстокого ставлення старшини одна з курсанток була знайдена в туалеті з розрізаними венами та сильною кровотечею. Про насилля зазначає й інша військова:

«Дедовщина, это же тоже насилие. И она отслеживается на всех уровнях, даже офицерство. Как бы я могу сказать, однозначно, это есть. Среди женщин тоже возможно, но больше оно, наверное, идет вербальное» (Військова 9)

На її минулому місці роботи стався інцидент, коли один з військових зґвалтував жінку-кухаря:

«Вот он ее изнасиловал и бросил. Но она выжила. Вот за все время, как бы один случай, это тот, который я там не читала, а именно происходил вот так» (Військова 9)

Анонімне онлайн-опитування з більшою кількістю військових мало на меті підвищити щирість респондентів у відповідях щодо таких чутливих питань. Серед 95 респондентів 8 чоловіків та 4 жінки зазначили про досвід психологічного насилля зі сторони колег/керівництва, 4 чоловіків зазнавали фізичного насилля та 4 жінки – сексуальних домагань ($p < 0.01$). Такий розподіл відповідей демонструє те, що (1) респонденти розмежовують усі ці поняття та (2) розподіл відповідей дає чітко зрозуміти, що саме жінки зазнають насилля сексуального характеру, а чоловіки – фізичного. У межах цього дослідження оцінити точне поширення такої поведінки неможливо серед генеральної сукупності, та попри це, підтвердженням є факт випадків прояву насильницької поведінки стосовно обох статей у військовій частині Х 0000.

Отже, ЗСУ намагається впровадити гендерну рівність, надаючи жінкам можливість служби в різних підрозділах та на різних посадах. Однак реалізація гендерної рівності залишається недосконалою: керівний склад обіймають чоловіки,

жінки зіштовхуються зі стереотипами та дискримінацією. Серед перешкод для досягнення повної рівності можна зазначити й відтворення жінками традиційних гендерних ролей та намагання відповідати гендерним очікуванням в гендерованому суспільстві. Однією з центральних проблем як для жінок, так й для чоловіків у військовій сфері, є насилля, яке безпосередньо впливає на досвід служби військових.

2.2.3. Поєднання цивільного та військового життя. Окремим блоком глибинних інтерв'ю були запитання про родину, побут та поєднання сімейних обов'язків з військовою кар'єрою. Більшість респонденток мають партнера-військового і зазначають, що це є перевагою. Попри малу кількість спільно проведеного часу, у таких парах більше порозуміння та спільних тем для обговорення:

«Чесно кажучи, мені здається, що коли я працювала на цивільній роботі, а чоловік служив, я його в багатьох речах не розуміла» (Військова 2)

Збереження стосунків в таких умовах вимагає неабияких зусиль та роботи партнерів. Щодо **побуту**, то більшість жінок зазначили, що ділять обов'язки порівну або мають значну підтримку від партнера. Однак, деякі жінки-військовослужбовиці мають й інший досвід поєднання побуту та роботи. Вони звикли брати на себе більшу частку **обов'язків по дому та вихованню дітей**, що додатково виснажує їх:

«Майже ніяк [побутові обов'язки] не ділю. Така штука побут. Все мамкі дістається. Майже весь побут, звичайно, що на мені. Прибирання та готовка.

Звичайно, жіноча справа. Хоча я не погоджуюсь, що це жіноча справа»

(Військова 5)

До того ж у сім'ях респонденток присутній традиційний поділ праці. Жінки займаються приготуванням їжі, прибиранням, доглядом за дітьми, а чоловіки відповідальні за хатню роботу, що вимагає фізично сили (Бардіна & Марценюк, 2014, 235):

«Чоловік – на ньому закупівля продуктів., готуємо ми іноді разом.

Звичайно, якщо там якісь ремонтні роботи, якісь поломки, це все чоловіча робота. Винести банки, занести банки, консервацію, картоплю» (Військова 5)

Військове життя ускладнює питання планування сім'ї, тому деякі респондентки відкладають народження дітей через нестабільність і вимоги своєї кар'єри. Військові жінки також висловлюють емоційне навантаження та занепокоєння за добробут членів своєї сім'ї в умовах війни, поки вони знаходяться на службі. Щоб визначити, чи військові потенційно мають труднощі з поєднанням роботи та сім'ї (work-family conflict) та чи жінки виконують більшу частину сімейних обов'язків, респондентам було запропоновано оцінити свою відповідальність за виконання обов'язків щодо побуту та доглядом за дітьми. Так, 55% чоловіків та 63% жінок визнали, що їм важко поєднувати сім'ю та роботу. Серед респондентів, що мають партнера з яким вони спільно проживають (n = 76), 50% жінок зазначило про те, що вони або повністю відповідальні, або несуть більшу відповідальність за побут, аніж інші члени родини, тим часом як частка чоловіків з такими відповідями склала 22%. Серед респондентів, що мають чи мали неповнолітніх дітей під час проходження служби (n = 49), про повну чи частково повну відповідальність за доглядом дітей зазначили 68% жінок та 23% чоловіків. Такий розрив між чоловіками та жінками свідчить про те, що у порівнянні з чоловіками, жінки радше мають за обов'язок виконувати більшу частину роботи по дому та нести відповідальність за опіку дітей. При цьому чоловіки-респонденти схильні стверджувати, що в їхніх родинах відповідальність за виконання обов'язків розділена порівно (табл. 2.5.). Така тенденція свідчить або про те, що жінки переоцінюють свій внесок у виконання сімейних обов'язків, або, імовірно, чоловіки недооцінюють працю своїх партнерів/партнерок та схильні думати, що виконання роботи вдома дійсно розподілено порівно. Однак проблемою аналізу залишається відсутність статистично значущої різниці між групами через недостатню величину вибірки.

Таблиця 2.5.

Розподіл відповідей на запитання щодо відповідальності військових за сімейні обов'язки в родині за статтю

	Наскільки Ви є відповідальним (відповідальною) за побут у Вашій родині, порівнюючи з іншими членами родини?		Наскільки Ви є відповідальним (відповідальною) за догляд дітей у Вашій родині, порівнюючи з іншими членами родини?	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
1 - Я не відповідальний_а за виконання жодних обов'язків	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
2 - Я виконую обов'язки, але менше, аніж всі інші члени моєї родини	19,1%	0,0%	30,0%	0,0%
3 - Відповідальність за виконання обов'язків розділена порівно	52,9%	37,5%	37,5%	33,3%
4 - Я виконую обов'язки, але більше, аніж всі інші члени моєї родини	11,8%	37,5%	10,0%	33,3%
5 - Я відповідальний_а за виконання всіх обов'язків	10,3%	12,5%	12,5%	33,3%
Важко сказати	5,9%	12,5%	10,0%	0,0%

Найближче коло спілкування військовослужбовиць має різне ставлення до їхньої діяльності. Частина військових жінок розповідають про гордість і підтримку з боку сім'ї та друзів, та бувають й випадки, коли родина ставиться до військової сфери, як виключно до чоловічої справи, тому часом можуть не підтримувати вибір жінки:

«Це в 2010 році, коли я прийшла, у мене батьки узнали за день до відправки мене в учебку, що я ухожу в армію. На що мама сказала: “Ти все-таки з головою не дружиш?”» (Військова 8)

Жінки-військовослужбовиці також залучені до взаємодії з ширшим колом **цивільного населення**, ставлення якого до військових видається більш неоднозначним або невизначеним. Жінки почувають повагу та увагу з боку громадськості, це свідчить про високу видимість і певний престиж, що мають жінки-військові у суспільстві. Проте, видається, існує значний розрив у світосприйнятті на непорозуміння між цивільними та військовослужбовцями. Хибні уявлення про військові обов'язки, коли цивільні часто недооцінюють складність і вимоги військових ролей, призводять до напруженості у стосунках та бажанні обмежити свої контакти з цивільними особами:

«І люди, які з цим не знають нашої роботи, специфіки нашої роботи, у них може скластися враження, що люди просто сидять п'ють каву. Ти ж не будеш всім розказувати, як ти ніч чергувала. Як там летять шахеди зі зброєю» (Військова 4)

Ба більше, жінки-військовослужбовці стикаються з унікальними викликами, в тому числі зі **стереотипами та сексизмом**, які ставлять під сумнів користь їхньої служби в армії. Незважаючи на повагу до жінок-військовослужбовців, що з часом зростає, на думку респонденток, деякі цивільні все ще дотримуються застарілих поглядів, які применшують роль жінок у Збройних силах:

«У нашому суспільстві досі є розуміння, що жінка в армії це безтолкова і безполезна людина, котра може тільки сидіти та папірці перевертати» (Військова 8)

Військова 9 зазначає, що цивільні мають певний образ жінки-військовослужбовиці як «жінки легкої поведінки». Можна допустити це через те, що частка жінок-військових менша порівняно з чоловіками, вони отримують особливо багато уваги зі сторони колег. Окрім того, жінки-респондентки

прослідковують певну зміну громадської думки. З початком війни на Сході повага зростала, але були й періоди негативного висвітлення військових у суспільстві, що ставило під сумнів професійність військових. Повномасштабна війна мала неоднозначний вплив. З одного боку це підвищило рівень уваги та захоплення відважними військовими, що захищають Україну, а з іншого – критика та засудження тих, хто не знаходиться на передових позиціях, серед яких багато жінок-військовослужбовиць. На основі кількісного опитування було досліджено ставлення військових до цивільних від 1 до 5 (де 1 – повністю негативне, 5 – повністю позитивне). Загалом військовослужбовці ставляться до цивільних позитивно – середній показник для жінок – 4.07 (SD = 1.047) та 3.83 (SD = 0.903) для чоловіків. Меншу оцінку отримало запитання «Як, на Вашу думку, до Вас ставляться цивільні, як до військової/військового?» – 3.59 (SD = 1.069) для жінок та 3.55 чоловіків (SD = 0.913). Але все ще загальне сприйняття ставлення тяжіє до нейтрально-позитивного. Результати опитування продемонстрували, що між змінними існує статистичний зв'язок ($p < 0.01$), що свідчить про те, що сприйняття ставлення цивільних до військових є пов'язаним зі ставленням військових до цивільних. Статистична значуща різниця між статтями виявлена не була. Таким чином, кількісний аналіз демонструє позитивні стосунки військових з цивільними, хоча інколи трапляються певні конфлікти, факт яких підтвердив якісницький аналіз.

У результаті, поєднання професійного та цивільного життя може викликати певні труднощі у житті військових. Підтримка, робота в одній сфері, розподіл домашніх обов'язків та ефективна комунікація всередині сім'ї, на думку респонденток, є вирішальними для успішного подолання цих викликів. Щодо ставлення цивільних, на думку військових жінок, воно є неоднозначним. Це поєднання поваги та захоплення з нерозумінням. Ця дилема підкреслює необхідність в якісній комунікації та інформуванні суспільства про ціну, яку

військові, зокрема жінки, віддають за функціонування Збройних сил України, яка часто залишається невидимою для цивільних.

Отже, на основі поєднання кількісних та якісницьких методів було проаналізовано досвід військової служби на прикладі військовослужбовців та військовослужбовиць, які проходять свою службу у військової частини Х 0000. На рисунку 2.4. представлені результати систематизації викликів, які є специфічними для досвіду жінок-військовослужбовиць цієї частини.

Подвійне навантаження	«Ну, в більшості я відповідальна за побут, бо я ж жінка»
Стереотипи	«Стереотипи в нас стандартні, однакові, все як звичайно. Жінка - ніхто, твоя справа вдома сидіти, не морочити голову і не йти в армію»
Рольовий конфлікт	«Не дивлячись на обов'язок військовий, який ти зараз маєш, все одно у тебе лишається родина, якій ти не можеш відмовити, яким ти мусиш в певний момент допомогти»
Гендерна сегрегація	«Мені не подобалося на початку те, що я прийшла і я була одна єдина дівчина в підрозділі, і мені було незвично, некомфортно трішки»
Сексуальні домагання	«Була некомфортна ситуація, коли військовослужбовець керівної посади проявляв певні моменти уваги, тобто залицяння»
Дискримінація за статтю	«У нас була вакантна посада командира цієї машини. Мене не ставили тільки тому, що я жінка»

Рисунок 2.4. Прояви гендерованості військової служби на основі досвіду військовослужбовиць військової частині Х 0000.

Загалом, досвід військових у Збройних Силах є різноманітним. Дослідження досвіду військовослужбовиць та військовослужбовців військової частини Х 0000 свідчить про те, що військова служба має багато позитивних проявів. До прикладу, військові мають здатність реалізувати свої професійні здібності в армії, вони відчують почуття приналежності до групи та задовольняють свої патріотичні ідеї. Більшість респондентів задоволені керівним складом частини та зазначають про сприятливі умови в колективі. Та попри це, досвід військових є складним через ряд

викликів. Серед таких проблем є фізичне та психологічне виснаження, необхідність підкорятись та підтримувати культурні зразки, що панують в армії, домінантність маскулінних норм, насилля. Політики ЗСУ ставлять на меті подолати різницю між можливостями жінок та чоловіків, які вирішили приєднатись до лав української армії. Та жінки продовжують зіштовхуються з проблемами, що викликані загальною гендерною нерівністю в суспільстві та соціальною структурою, що насаджує патріархальні гендерні ролі та очікування. Так, жінки відчують дію подвійного навантаження, дискримінації за статтю та стереотипів, гендерної сегрегації, стають жертвами психологічного та сексуального насилля в армії, зокрема неприйнятних залицянь та об'єктивізації зі сторони чоловіків-військових. Наперекір викликам, багато респонденток люблять свою роботу, відчують свою важливість у колі колег, отримують підтримку та повагу з боку колективу. Усвідомлення важливості своєї роботи та відданість своїй справі дають натхнення для жінок-військових продовжувати свою кар'єру в Збройних силах та служити українському народові.

ВИСНОВКИ

У результаті цього дослідження було визначено, що армія є гендерованою інституцією у якій домінують чоловіки. З моменту заснування армій, доступ до військової справи мали лише чоловіки та з початком війн минулого століття жінки стали активно брати участь у бойових діях, що збільшило участь жінок у мілітаристській сфері та зробило їх видимими. Феміністична боротьба за гендерну рівність сприяла тому, що наразі більшість країн світу інтегрують жінок в регулярну армію.

Українські жінки були частиною Збройних сил протягом усієї історії незалежності країни, та лише з 2018 року в українській армії були скасовані обмеження щодо обіймання жінками-військовослужбовцями посад усіх спеціальностей. В армії України були проведені реформи, що значно наблизили наше суспільство до гендерної рівності. Та попри позитивні зрушення, ця соціальна інституція може створювати різний досвід для жінок та чоловіків, що служать.

Військовослужбовиці, що потрапляють в маскулінну інституцію, можуть зіштовхуватись з викликами через свою стать. Таким чином, були виокремлені та систематизовані основні прояви гендерованості в збройних силах на основі попередніх досліджень: сексизм (гендерні упередження та дискримінація), необхідність поєднання військової служби та сімейних обов'язків, домінування чоловічих стандартів, гендерна сегрегація, насилля (психологічне, фізичне та сексуальне насилля).

У ході дослідження були проведені 9 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з військовослужбовицями військової частини Х 0000 та кількісне онлайн-опитування серед військовослужбовців обох статей, що проходять службу у військовій частині Х 0000. Таким чином були зібрані дані, що дозволили встановити гендеровані виклики служби з якими зіштовхуються військові у частині Х 0000.

В результаті аналізу виявилось, що військові чоловіки та жінки мають багато спільного в досвіді проходження служби в ЗСУ, що свідчить про те, що структура Збройних сил створює певні перепони для всіх, хто несе службу. Військові наразі виконують свою роботу понаднормово, а отже переживають велике виснаження та стрес, їм не вистачає часу на відпочинок та особисте життя, що призводить до виснаження та проблем зі самопочуттям. Насамперед це спричинено повномасштабним вторгненням в Україну, адже військові тепер проводять більшість свого часу на роботі, у постійній готовності виконувати завдання. Ситуація ускладнилася й додатковими чинниками такими як: віддаленість від сімей, смерті побратимів та посестер, збільшення обсягів роботи. Загалом у частині, що досліджувалась, сприятлива атмосфера – більшість респондентів та респонденток зазначають про те, що вони задоволені керівництвом. Конфліктні ситуації трапляються в більшості випадках в гомогенних групах, та сприймаються спокійно та виважено.

Окрім того, були виявлені й унікальні прояви гендерованості досвіду саме для жінок-військовослужбовиць, що ускладнюють їхню роботу в маскулінній інституції. Серед них: необхідність поєднання побуту (догляду за дітьми та хатніх обов'язків) з роботою; стереотипи про жінок-військовослужбовиць, які існують у межах та поза межами армії; необхідність відповідати маскулінним стандартам, поєднувати статуси військової зі статусами жінки, дружини, матері, які мають часом протилежні рольові очікування, що може призвести до рольового конфлікту; вертикальна та горизонтальна гендерні сегрегації; сексизм (стереотипи та дискримінація за статтю). Особливо гендерованість виявляється під час повномасштабного вторгнення. Військовослужбовиці, порівняно з чоловіками-військовими, мають вибір щодо виконання бойових завдань, та попри це вони зіштовхуються з перешкодами, коли їх оберігають та не допускають до роботи на «чоловічих» посадах. Військовослужбовці через війну мають виконувати більше роботи чи від'їздити у відрядження, тож основна відповідальність за опіку в

родині та виконання домашніх справ лягає на їхніх дружин-військовослужбовиць. До того ж загострюються стереотипи та осуд з боку цивільних людей стосовно жінок, що приєдналися до ЗСУ, адже їхня кількість значно зросла після початку повномасштабного вторгнення.

Самі жінки-військовослужбовиці можуть підтримувати традиційні гендерні ролі, намагатися відповідати патріархальним нормам та виступати проти гендерної рівності. Тому питання проявів гендерованості досвіду та причин різниці досвідів чоловіків та жінок в армії є досить комплексним – починаючи від історичної маскулінізації збройних сил до відтворення самими військовими стереотипних наративів про те, що війна та армія є чоловічою галуззю, де домінують сила та мужність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бардіна, М., & Марценюк, Т. (2014). Гендерний розподіл праці в українському суспільстві на прикладі подвійного навантаження. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, (20), 231–242.
- Берлінська, М., Лазаренко, М., Гриценко, Г., Квіт, А., Марценюк, Т., Газзєро-Микитин О, студентство курсу «Військова соціологія», ГО «Юридична сотня», Полюхович О. (літ. ред.) (2021). Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні: (соціологічне дослідження). <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1e35f997-c7f3-464e-91ab-23b379fd311d/content>
- Гайдук, Ю. (2024). *Скільки жінок служить у ЗСУ: Статистика*. ФАКТИ ICTV. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240308-skilky-zhinok-sluzhyt-u-zsu-statystyka/>
- Гіденс, Е. (1999). *Соціологія*. Основи.
- Гриценко, Г. (2019). *Як жінки змінили українську армію*. Гендер в деталях. https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zminili-ukrainsku-armiyu-1341190.html#_ftn1
- Гриценко, Г., Квіт, А., & Марценюк, Т. (2016). «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження)(Т. Марценюк, Ред.). ФОП Клименко. https://uwf.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/nevydymy_batalion_ukr_full.pdf
- Дівчатам дозволили вступати до військових ліцеїв України*. (2019). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48278936>
- Дубчак, Н. (2008). Жінки у Збройних силах України: Проблеми гендерної політики. *Стратегічні пріоритети*, 4(9).
- Жіноча військова форма за стандартами НАТО: Коли це станеться в Україні?*(2023). Рубрика. <https://rubryka.com/article/zhinocha-vijskova-forma/>

Зміни до Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками, Наказ Міністерства оборони України № 26 (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0189-20#Text>

Кузьменко, Т. М. (2010). *Соціологія. Навчальний посібник*. Центр учбової літератури. <https://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/social/Sociologiya-Kuzmenko2010.pdf>

Макеєв, С. О. (Ред.). (1999). *Соціологія*. Українська енциклопедія ім. МП Бажана.

Мащенко, О. (2024). *Україна опинилася на четвертому місці в рейтингу найпотужніших армій Європи*. АрміяInform. <https://armyinform.com.ua/2024/01/22/ukrayina-opynylasya-na-chetvertomu-misczi-v-rejtyngu-najpotuzhnishyh-armij-yevropy/>

Міністерство охорони України. (2014). *Питання соціального захисту військовослужбовців-жінок, які проходять військову службу в Збройних Силах України*. <https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/yuridichna-konsultacziya/pitannya-soczialnogo-zahistu-vijskovosluzhbovcziv-zhinok-yaki-prohodyat-vijskovu-sluzhbu-v-zbrojnih-silah-ukraini.html>

Мороз, Т. (2019). *Кількість жінок у нашому війську за десять років збільшилась у 15 разів*. АрміяInform. <https://armyinform.com.ua/2019/09/16/kilkist-zhinok-u-nashomu-vijsku-za-desyat-rokiv-zbilshylas-u-15-raziv/>

Мусіяка, С., Лазаренко, М., Гриценко, Г., Квіт, А., Марценюк, Т., Звягінцева, М., Фацієвич В.- Н., Белошенко, А. (2023). *Міждисциплінарне дослідження НБ 5.0. Моніторинг рекомендацій і результатів досліджень із циклу «Невидимий батальйон», виконане в межах проекту НАКО «Просування гендерної рівності в ЗСУ»*. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec3915a1-273a-4358-833d-0c93739ce4b9/content>

- Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, Закон України № 2523-VIII (2018) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>
- Про затвердження переліку спеціальностей, за якими жінки, що мають відповідну підготовку, можуть бути взяті на військовий облік, Постанова Кабінету Міністрів України № 711 (1994) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-94-п#Text>
- Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, Указ Президента України № 1153/2008 (2008) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>
- Славінська, І. (2023, 16 січня). *На передовій воює близько 5000 жінок — радниця командувача Сухопутних військ ЗСУ | Новини | Українське радіо*. Українське радіо. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100505&fbclid=I>
- Соціологічна група «Рейтинг». (2023). Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: Погляди військових та цивільних громадян. https://nako.org.ua/storage/pdf/2023-06-06--07:30:08-for%20print%20UA%20RG_NAKO_ComprehensiveResearch.pdf
- Український Жіночий Конгрес. (2023, 4 травня). *Спеціальна Подія Українського Жіночого Конгресу* [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=6L_IUAys2Kk
- Центр Разумкова. (2017). *Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації*. <https://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>
- Центр Разумкова. (2023). *Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни* (вересень)

- 2023). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-do-zavershennia-viiny-veresen-2023r>
- Швагер, В. (2023). *Феміністки про війну: чим займаються і як живуть українські феміністки під час війни*. Феміністична Майстерня Львів. <https://femwork.org/blog/feministky-pro-viinu-tezy/>
- 3-тя окрема штурмова бригада. (2023, 31 грудня). *Двіж року: нові технології в 3 ОШБр, мобілізація жінок та як ухиянту стати воїном* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=161NINFEJ4A>
- Alpern, S. B. (1998). *Amazons of black Sparta: The women warriors of Dahomey*. New York University Press.
- Baumann, J., Williamson, C., & Murphy, D. (2021). Exploring the impact of gender-specific challenges during and after military service on female UK Veterans. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. <https://doi.org/10.3138/jmvfh-2021-0065>
- Beauvoir, S. d. (2011). *The Second Sex* (C. Borde & S. Malovany-Chevallier, Пер.). Vintage. https://ia600307.us.archive.org/13/items/1949SimoneDeBeauvoirTheSecondSex/1949_simone-de-beauvoir-the-second-sex.pdf
- Berg, B. L. (2000). *Qualitative research methods for the social sciences* (4-те вид.). Allyn & Bacon.
- Carreiras, H. (2006). *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies*. Taylor & Francis Group.
- Chappell, L. (2006) Moving to a comparative politics of gender? *Critical Perspectives on Gender and Politics*, 2, 221–63.
- Collette, T. L., von Esenwein, S. A., Sprague-Jones, J., Moore, K. E., & Sterling, E. (2022). Incidence rates of emotional, sexual, and physical abuse in active-duty

- military service members, 1997–2015. *Aggression and Violent Behavior*, 101745. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2022.101745>
- Condomines, B., & Hennequin, E. (2014). Studying sensitive issues: the contributions of a mixed approach. *RIMHE : Revue Interdisciplinaire Management, Homme(s) & Entreprise*, 14(5), 3. <https://doi.org/10.3917/rimhe.014.0003>
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. University of California Press. <https://doi.org/10.4324/9781003116479-10>
- Ender, M. G., & Gibson, A. A. (2005). Invisible institution: The military, war, and peace in pre-9/11 introductory sociology textbooks. *Journal of Political & Military Sociology*, 33(2), 249–266.
- Erwin, S. K. (2022). Family planning in the U.S. military: The gendered experiences of servicewomen. *Journal of Military, Veteran and Family Health*, 8(1), 102–109. <https://doi.org/10.3138/jmvfh-2021-0015>
- European Organisation of Military Associations and Trade Unions. (2023). *Euromil survey - gender equality/ women in the armed forces*. https://euromil.org/wp-content/uploads/2023/06/2306_Survey-Gender-Equality-in-the-Armed-Forces.pdf
- Feldman, S., & Hanlon, C. (2012). Count Us In: The Experiences of Female War, Peacemaking, and Peacekeeping Veterans. *Armed Forces & Society*, 38(2), 205–224. <https://doi.org/10.1177/0095327x11410859>
- Harman, J. (2008, 11 жовтня). *Finally, Some Progress in Combating Rape and Assault in the Military*. HuffPost. https://www.huffpost.com/entry/finally-some-progress-in_b_125504
- Hendrikx, L. J., Williamson, V., & Murphy, D. (2021). Adversity during military service: the impact of military sexual trauma, emotional bullying and physical assault on the mental health and well-being of women veterans. *BMJ Military Health*, bmjmilitary—2021–001948. <https://doi.org/10.1136/bmjmilitary-2021-001948>

- Hinojosa, R. (2010). Doing Hegemony: Military, Men, and Constructing a Hegemonic Masculinity. *The Journal of Men's Studies*, 18(2), 179–194. <https://doi.org/10.3149/jms.1802.179>
- Holland, K. J., Rabelo, V. C., & Cortina, L. M. (2014). Sexual Assault Training in the Military: Evaluating Efforts to End the “Invisible War”. *American Journal of Community Psychology*, 54(3-4), 289–303. <https://doi.org/10.1007/s10464-014-9672-0>
- Jamshed, S. (2014). Qualitative research method-interviewing and observation. *Journal of Basic and Clinical Pharmacy*, 5(4), 87. <https://doi.org/10.4103/0976-0105.141942>
- Kenny, M. (2014). A Feminist Institutional Approach. *Politics & Gender*, 10(04), 679–684. <https://doi.org/10.1017/s1743923x14000488>
- Khromeychuk, O. (2017). Experiences of Women at War: Servicewomen during WWII and in the Ukrainian Armed Forces in the Conflict in Donbas. *Baltic Worlds*, X(4), 58–70.
- King, A. (2015). Women in combat. *The Three Swords Magazine*, 29, 22–26. https://www.jwc.nato.int/images/stories/_news_items_/2015/womenincombat_dec2015.pdf
- Kronsell, A. (2005). Gendered practices in institutions of hegemonic masculinity. *International Feminist Journal of Politics*, 7(2), 280–298. <https://doi.org/10.1080/14616740500065170>
- Mackay, F., Kenny, M., & Chappell, L. (2010). New institutionalism through a gender lens: Towards a feminist institutionalism? *International Political Science Review*, 31(5), 573–588. <https://doi.org/10.1177/0192512110388788>
- Martsenyuk, T. (2016). *Ukrainian women at war: From Women's Sotnya to Invisible Battalion*. Presented at the 12th Annual Danyliw Seminar on Contemporary Ukraine, November 10-12, University of Ottawa, Ottawa, Canada.

<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c2c599e5-1215-4ed0-b75d-5b68b101407f/content>

- Martsenyuk, T. (2022). *To be or not to be: Attitudes of Ukrainian society about gender equality and diversity after Russia's invasion of Ukraine*. Forum for Ukrainian Studies. <https://ukrainian-studies.ca/2022/09/06/to-be-or-not-to-be-attitudes-of-ukrainian-society-about-gender-equality-and-diversity-after-russias-invasion-of-ukraine/>
- Martsenyuk, T., Ganna Grytsenko, G., & Kvit, A. (2016). The “Invisible Battalion”: Women in ATO Military Operations in Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, (2), 171–187. <https://doi.org/10.18523/kmlpj88192.2016-2.171-187>
- Medelyan, A. (2019, 11 жовтня). *Coding Qualitative Data: How To Guide*. Thematic. <https://getthematic.com/insights/coding-qualitative-data/>
- Military Media Center. (2024, 8 березня). Жінки в Збройних силах України. *Military Media Center*. <https://t.me/militarymediacenter/3768>
- Moore, B. L. (2020). Military Women: Changes in Representation and Experiences. *У Handbook of Military Sciences*(с. 1–22). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_80-1
- Morten, G. E. (2022, вересень). *The Military Is a Social Institution*. McGraw Hill. <https://www.mheducation.com/highered/ideas/sociology-in-the-news-2/the-military-is-a-social-institution-sept-2022>
- Nagel, R. U., Spears, K., & Maenza, J. (2021). *CULTURE, GENDER, AND WOMEN IN THE MILITARY: Implications for International Humanitarian Law Compliance* (Georgetown Institute for Women, Peace and Security). <https://giwps.georgetown.edu/resource/culture-gender-and-women-in-the-military/>
- Oxner, R. (2021, 30 квітня). *Army report finds Fort Hood soldier Vanessa Guillén reported being sexually harassed twice before she was killed*. The Texas

Tribune. <https://www.texastribune.org/2021/04/30/vanessa-guillen-sexual-harassment-fort-hood/>

Roberts, D., Gebhardt, D. L., Gaskill, S. E., Roy, T. C., & Sharp, M. A. (2016). Current considerations related to physiological differences between the sexes and physical employment standards. *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*, 41(6 (Suppl. 2)), S108—S120. <https://doi.org/10.1139/apnm-2015-0540>

Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and Nation: Sage Publications*. SAGE Publications, Incorporated.

ДОДАТОК А. ГАЙД ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю

Добрий день! Мене звати Коломієць Сніжана, я студентка НаУКМА та проводжу дослідження в рамках своєї кваліфікаційної роботи на тему жіночого досвіду військової служби в ЗСУ. Тож для мене є цікавим Ваш досвід як жінки-військовослужбовиці ЗСУ. Дякую, що Ви погодилися на інтерв'ю.

Перед початком хочу нагадати, що вся інформація, яку Ви надасте є конфіденційною, Ваше ім'я вказуватись не буде. Інформація буде використана виключно для наукових цілей, а результати дослідження будуть викладені на етичних засадах. Усі імена та власні назви будуть змінені. З третіми особами поширюватись інформація не буде, все сказане залишається між нами. У тексті будуть згадані лише Ваш вік, звання та кількість часу, яку Ви служите в армії.

З Вашої згоди я запишу це інтерв'ю на диктофон для подальшого аналізу, доступ до запису матиму тільки я. Чи даєте Ви згоду на запис?

Також, Ви можете відмовитись від відповіді на будь-яке моє запитання, а також припинити інтерв'ю у будь-який момент.

Структура гайду

Блок	Запитання
Блок 1 – Загальне	Розкажіть про те коли Ви вирішили стати військовою? Уточн: Що на це вплинуло? Розкажіть про свою посаду і які обов'язки Ви виконуєте. Могли б Ви розповісти про те, що Вам подобається та не подобається у вашій службі? Чи можете Ви сказати, що жінки та чоловіки в армії мають рівні можливості? Чому? Поясніть, будь ласка, детальніше.

	Розкажіть про проблеми з якими жінки-військові стикаються під час військової служби та особисто Ви. Наведіть, будь ласка, приклади.
Блок 2 – Просування по кар'єрній драбині	Розкажіть про свій кар'єрний шлях? Уточн: Чи маєте Ви бажання зайняти вищу посаду? Чи є можливим це підвищення? Що впливає на це?
Блок 3 – Поєднання військової служби та сімейних обов'язків	Чи маєте Ви сім'ю? Уточн: Розкажіть про свою родину. Якщо є чоловік: Чи він військовий? Скільки дітей та якого віку? Які сімейні обов'язки Ви маєте? Як розділяєте їх з іншими членами родини? Уточн: Чи відчуваєте Ви більшу відповідальність за побут, дітей ніж інші члени Вашої родини? Як Ви досягаєте балансу між вашими військовими обов'язками та сімейними обов'язками? Що можна зробити аби покращити баланс між сімейними та кар'єрними обов'язками?
Блок 4 – Домінування чоловічих стандартів	Чи відчували Ви, що маєте відповідати чоловічим стандартам працюючи в ЗСУ? Чи стикались Ви з фізичними труднощами під час служби? Уточн: Розкажіть про Вашу військову форму. Чи мали Ви труднощі з формою?
Блок 5 – Сексизм (гендерні упередження та дискримінація)	Як до Вас ставляться колеги-жінки та колеги-чоловіки? Як до жінок-військових ставляться невійськові, сторонні люди? (Уточн: чоловіки, жінки) Чи стикались Ви з проявами неповаги до себе, чи інших жінок-військових? Розкажіть, будь ласка, детальніше. Уточн: Чи могли б Ви пригадати ситуації на роботі, коли Вас хтось ображав?
Блок 6 – Насилля та сексуальні домагання	На Вашу думку, яка увага чоловіків-колег є прийнятною для жінок-військових та особисто Вас? Чи мали Ви ситуації коли відчували себе некомфортно з чоловіками-військовими?

	<p>Чи стикались особисто Ви або хтось із ваших колег з насиллям або сексуальними домаганнями на роботі?</p>
Блок 7 – Війна	<p>Чи вплинула війна та повномасштабне вторгнення на вашу військову службу? Уточн: чи змінило це кар'єрні можливості, чи вплинуло на баланс сім'я-робота, чи вплинуло це на наявність упереджень всередині армії та зовні, від жінок та від чоловіків, чи вплинуло на проблеми насилля.</p>
Блок 8 – Доповнення	<p>Можливо є якісь теми, які ми не обговорили в досвіді жінок-військових? Чи хотіли б ви щось додати до нашої розмови?</p>
Блок 9 – Демографічний блок	<p>Скільки Вам років? Яке у Вас військове звання? Скільки часу Ви служите в армії?</p>

ДОДАТОК Б. ТРАНСКРИПТ ІНТЕРВ'Ю

Ім'я інтерв'юерки – Коломієць Сніжана Артемівна

Кодове ім'я респондентки – Військова 5

Дата проведення інтерв'ю – 02.04.2024

Час проведення – 32 хвилини

Інтерв'юерка

Так, і розпочнемо з першого запитання. Чи можете розказати про те, коли ви вирішили стати військовою?

Військова 5

Можу розповісти. До служби в армії я працювала у Київському військовому шпиталі і трапилось так, що наше відділення просто закривалося. Профіль наш вирішили закрити і пацієнтів наших по інших відділеннях розподілити, розосередити. Тому я почала підшукувати щось інше і так вийшло, що мені запропонували посаду в військовій частині. Тоді я ще призивалася не сюди безпосередньо, а на (...). От і це було досить давно, у 2001 році я прийшла до командира на співбесіду. Він подивився. Освіта, диплом, сказав, так, ти мене влаштуєш, призывайся, і так я з 13 серпня 2001 року і прийшла на військову службу.

Інтерв'юерка

Можливо, можете розказати про свою посаду і які обов'язки ви маєте?

Військова 5

Так, я і тоді була на посаді фельдшера. Був тренувальний центр, але він має статус як окремої частини. І я була фельдшером там. А потім через 6 років я перевелася сюди, вже в бригаду нашу, теж на посаду фельдшера медичного пункту. Тому обов'язки, як у більшості медичних працівників, здоров'я наших

військовослужбовців, надання їм невідкладної допомоги і консультації, лікування і обстеження, все, що стосується для покращення здоров'я наших солдат і наших колег, так сказати, і співслужбовців усіх.

Інтерв'юерка

Можете розповісти більше про службу? Що вам подобається і не подобається у вашій службі?

Військова 5

Що подобається і не подобається – дуже гарне питання. Спочатку мені дуже подобалася служба, кажу чесно. Я мала гордість за те, що я військова, хоча було дуже важко. Знаєш, я всім розповідаю, ти сюди приходиш з амбіціями, з ентузіазмом. Думаєш, що щось налагодиш, щось покращиш. Приходиш білий, пухнастий, зі своїми емоціями, щось же хочеш сюди принести. Але така структура і вона створена дуже давно до нас. І дуже тяжкий був, я думаю, період саме в Збройних силах...Оце радянщина і післярадянський період. Оце, мабуть, був застій такий. І дуже багато таких уже сложених було моментів, які неможливо було, наприклад, змінити. Тобто, ти приходиш і намагаєшся, а тобі говорять, заспокойся, мов ти нічого не зробиш. Як було, так і є. Не рви серця. Приходиш, білий, пухнастий, з цим усім, да, крила ці ламають. Ти багато чого почнеш розуміти. Спочатку важко, обідно, плачеш. Потім в тебе з'являється замість пуха білого там чи пір'ячка, чишуя. Така вже трошечки захисна оболонка. Ти вже починаєш так обростати. А потім ще проходить певний час і там наростає такий панцир. Такий гарний вже. Броня така. Тому що інакше ніяк. Непроста структура, це зрозуміло, що складна, дуже багато залежить від колективу. При чому, що так, як я прийшла 20 років, навіть більше ніж 20 років тому, зараз в Збройних силах великий відсоток жінок. Тоді було набагато менше. Тобто майже 80% це був чоловічий колектив. І складно. І коли ти молода, недосвідчена, в якихось можливих питаннях, хай ти там в своїх професійних напрямках, маєш вже певний досвід і знаєш все. А от саме нюанси по службі, по таким організаційним саме місцевим питанням, то було

непросто. Було непросто і розумієш, що ти маєш підчинятися і командирами, і начальниками всім, і дуже складний особовий склад строковиків тоді був, і дідовщина, і все. Багато всяких було моментів, дуже багато всяких було таких випадків, до яких ти ніколи не був готовий. Тобто ти приходиш після кількох років праці в цивільному закладі, приходиш сюди в цю структуру і тут дуже все по-іншому. Тобто це абсолютно інше діло стаціонар в цивільної лікарні і ти приходиш сюди, тут інша планета. Тому те, що не подобається, ну, так, це, мабуть, такий момент був, який не подобався, що ти тут, принаймні тоді, поки наростала чешуя і панцир, що можливо там хотілося змінити, покращити якість продуктів на тій їдальні, чи там безпосередньо саму їдальню. Чи якісь казарменні умови для строковиків. Ну, для цього не було ні можливості і це нікому не було цікаво, скажімо так. Ну, і з того, кого ж це торкалося і хто за це так безпосередньо відповідав. Тобто сказали, ні, залишай, нічого не роби, не лізь і все. А подобається? Зараз я не скажу, що подобається. Зараз взагалі такий складний період. Зараз нам усім подобається, коли тихо і спокійно. Працюєш вже, мабуть, по звичці. Але переводитися кудись звідси, ну, такої думки немає. Вже давно тут, колектив злагоджений, роботу вже свою знаєш, розумієш. Зараз єдине, що мені подобається, ти розумієш, що від тебе залежать люди. Можливо, воно якимось так зараз прозвучить... Але, можливо, я пишаюся, мабуть, трохи своєю роботою проробленою. Я розумію, що допомога надана багатьом людям. І я розумію, що люди її потребують. І що ми тут стараємося навіть, кому потрібно, там, якісь питання, навіть просто поговорити. То люди прийдуть і отримують тут цю підтримку, і добре слово, і медичну допомогу. І якісь, навіть елементарно, там, і чаєм пригостити, і цукерочкою якоюсь. Звичайно ж, те, що функціонал тощо виконується згідно посади, згідно обов'язків, це навіть не обговорюється само собою. Але якщо ти ще можеш людям додатково покращити якийсь настрій, полегшити, зробити якусь приємність, то ми, звісно, стараємося, щоб звідси виходили, ну, не засмучені. Люди не йдуть сюди по добрій волі. Йдуть через біль, через якусь, ну,

через якийсь негаразд, здоров'я в організмі. Всі йдуть зі скаргами. Важко, бо ти цілий день слухаєш, як людям погано, як у них все болить, як вони йдуть, вже ж туди несуть свою хвору енергетику, так? І ти цілий день це все слухаєш, і цілий день їх намагаєшся заспокоїти, намагаєшся якось підтримати і підбадьорити. І так хочеться, щоб вони сюди йшли вже з полегшенням, хоча би трошечки з емоційним і душевним, а з фізичним — обов'язково.

Інтерв'юерка

Наступне запитання стосується гендерної рівності. Чи вважаєте ви, що жінки і чоловіки в армії мають рівні можливості?

Військова 5

Скажу так, я не підтримую гендерну рівність. Я проти цього. Можливо, хтось за, можливо, хтось розділяє мою думку. Можливості мають... Ну, не можу я сказати так, щоб там жінок щемили більше, наприклад, в посадах чи там в розвитку, якщо є освіта відповідна, якщо ти це хочеш. В принципі, у нас багато жінок-офіцерів, які працюють на рівні з чоловіками. Деякі навіть і краще чого скривати чи чого казати. Там правда, є такі жінки, що набагато краще чоловіків справляються з військовими саме обов'язками. Але я особисто проти гендерної рівності. Я вважаю, що чоловіки, вони і фізіологічно більш сильніші, і більш витриваліші. Не кажу за всіх, тому що теж залежить... Так же, як і у жінок, все чисто індивідуально, але фізіологічно вони більш витриваліші, вони сильніші, вони потужніші. Жінка завжди хоче бути жінкою, сладенькою. Хочеться, щоб про тебе хтось попідкувався, хочеться, щоб про тебе хтось подумав. Щоб тебе хтось колись пожалів. Але все дівчата роблять. Все робимо на рівні з чоловіками. Є чоловіки – допоможуть і тяжесть перенести, і по службі. Немає – з усім справимося.

Інтерв'юерка

Можливо, є якісь проблеми, з якими стикаються жінки військові під час служби? Особисто Ви.

Військова 5

Коли була раніше, молоденька. Я прийшла, мені був 21 рік. Я була молода, симпатична. Так, можливо, що на сексуальному такому ґрунті. Таких явних приставань не було. Але увага чоловіків, яка, можливо, не дуже була приємна. То воно так певний час трішечки напружало. Оскільки не хотілося не сваритися, не грубіянити, нічого. То такі були моменти, які... Тут важко дати привід. Тому що ми всі в одній формі. Всі однаково виглядаємо. Тому якось проявити свою сексуальність... Ну, важко. Якось там провокувати. Якимось відкритим одягом чи чимось. Ну, просто неможливо. Але... Оце бувало, що такі моменти. Зараз, звичайно, вже ні. Я вже знаю, що кому сказати, кому послати, як попередити, краще не підходити. Тому зараз, звичайно, таких питань немає.

Інтерв'юерка

А які знаки уваги від чоловіків є прийнятним для Вас? Ви кажете, що залицяння – це не окей. А що окей?

Військова 5

Залицяння, залицяння – теж різниця. Але були такі моменти. Я ж кажу, це було прямо на початку служби. Були неприємні такі пропозиції всякі. Просто непристойного характеру. Звичайно, що там елементарні якісь знаки уваги. Там подати руку з машини чи відкрити двері, чи допомогти, з якою тяжестю – це все зрозуміло. А зараз... Я навіть не знаю. Як це так сформулювати? Як його так сформулювати? Зараз хвилиночку я спробую. Такі знаки уваги, щоб прямо ми тут... У нас є такі... В своєму колективі є такі кілька чоловіків, з якими ми прям товаришуємо. З ними можна поговорити про все. Ми зустрічаємось. Я його можу обняти, чмокнуть. Він мене так само. Є такі дружні... Є кілька людей, з якими ці стосунки є нормою. З рештою, наприклад, я б собі такого ніколи не дозволила. Не хотіла б, щоб до мене ця людина якісь такі знаки проявляла. Але є кілька людей, з якими реально товаришуєш. І дуже в близьких таких дружніх стосунках. То... Я в даному випадку не вважаю, наприклад, що це якісь такі знаки уваги. Ну, просто такі дружні моменти.

Інтерв'юерка

А можливо, ви можете розповісти про ситуації, коли ви почувалися некомфортно поруч з військовими чоловіками, з колегами?

Військова 5

Прямо з колегами – ні. Ну, я ж кажу, що це ще на початку служби, там ще у тій частині, що були від чоловіків такі просто непристойні ситуації. Звичайно, мені потім, коли я зустрічала цю людину, отримуючи від мене відмову, і вже такі більш категоричні, тому що ти ж намагаєшся там перший раз якось віджартуватися, можливо, чи якось так більш тактовно пояснити, та ні. Але коли до людини, так скажемо, не доходить, він думає, вдруг, ще раз запитає, то така ситуація була некомфортною, але коли мені доводилось в більш грубішій формі вже категорично відмовляти і якось так захищати себе, тому що ти приходиш, молода дівчина, в військовий колектив, де дуже багато чоловіків різних, різного віку, різного статусу, різних посад, і, можливо, він собі там рахує, що він має право, наприклад, якусь непристойну пропозицію запропонувати. І потім відмова, так розумію, що перші рази не дійшло до нього, скажемо так, що діла не буде. Але коли ти в більш грубішій формі відповідаєш, то людина, звичайно, ображається. Ні, ніяких там гадостей, подлостей мені, звісно, ніхто не робив, але потім зустрічатися, пересікатися з цією людиною, то було, звісно, трохи некомфортно. Я ж кажу, потім, коли ти дорослішаєш і вже трошки не звертаєш на це увагу.

Інтерв'юерка

Ну, загалом, перед інтерв'ю я переглянула інші дослідження щодо армії. Ну, взагалі, та тема насилля, що це досить актуальна тема. Тобто, в армії є насилля. Можливо, Ви особисто стикалися чи знаєте про якісь історії насилля. Чи були сексуальні домагання в армії?

Військова 5

Ні, особисто не знаю. Ну, ви маєте між чоловіком і жінками, правильно? Ні, єдине, що от раніше на початку служби, що, ну, не можу сказати, що тоді був розквіт

дідовщини, тому що це все тягнулося і дуже-дуже давно, ще в радянські часи, після радянських, після радянських часів. Але зараз поступово вона, звісно, викорінена, немає її зараз. Можливо, якось вона там в якихось елементах проявляється, таких виховних, але... Ну, дідовщини, як раніше була, то, звичайно, тоді насилля між солдатами було не сексуальне, чисто фізичне. Тобто це були бійки і такі вирішення стосунків конкретно силою і приниженням, я ж кажу, ніяких там сексуальних аспектів абсолютно, ні, але так, що... Ну, це були між солдатами, звісно. Тобто солдати молодшого призу і солдати старшого призу. Це у них була така своя ієрархія там, і дідовщина тоді була. Особисто, тут, в цьому колективі, де я служила і де я перебуваю зараз, не знаю я про такі випадки.

Інтерв'юерка

Дякую Вам за щирість. Наступне запитання. Чи можете розказати про свій кар'єрний шлях?

Військова 5

Я весь час на одній і тої самій посаді, незважаючи на те, що, так, був перевод там з частини в частину, але посада, згідно моєї освіти, така. Тому і звання моє таке напівтупикове. Тобто я отримала звання тоді, це було звання прапорщика, потім через певний час підвищили мене, я отримала звання старшого прапорщика. Зараз, звичайно, це все змінилося. І звання моє називається майстер-сержант. Але це все, це тупік. Тобто для вирішення, так сказати, кар'єрних питань і для кар'єрного росту, то необхідно ставати на посаду офіцерську. Вищу освіту я маю, і це можливо було б зробити, але дуже важко, наприклад, з медичною освітою піти на якусь іншу посаду. Навіть офіцерську.

Інтерв'юерка

Тобто, ви кажете, що ви не можете зайняти вищу посаду через те...

Військова 5

Ні, я не можу зайняти вищу посаду, тому що має бути ще відповідна освіта. Освіта моя медична, вища освіта в мене біологічна, але вона теж ближче, наприклад,

до медицини. Якби мені ставати на якусь офіцерську посаду, наприклад, чи в штабі, чи в клубі, чи десь в інших, наприклад, підрозділах. На підрозділах взагалі важко, там все пов'язано з технікою. Десь тут в штабі, але ж теж освіта мені не важко. Я навіть не знаю, десь в бойову роботу вклинитися з моєю медичною освітою не підходить просто по документах. Треба їхати на курси або на якесь навчання, і тоді це як варіант.

Інтерв'юерка

Треба військово саме кваліфікація, так?

Військова 5

Ні, не обов'язково, але зараз вже напевно, що зараз напевно доведеться.

Інтерв'юерка

Можете розповісти коротко про свою родину? Чи є ваш чоловік, чи він військовий, чи є діти, скільки їм років?

Військова 5

Так, в армії така структура, кажу вам, тут вже треба знайти все. І чоловіка, як частіше все відбувається. Тому що дівчата, які приходять в армію, вони тут і знаходять свої другі половинки. Тому що я кажу, що майже весь колектив чоловічий. Ти приходиш молодий, гарний і обов'язково тут когось собі знаходиш. Перший чоловік був військовим. Познайомилися ми з ним на старому місці роботи. Одружилися, завели дитину. Народили дитину. Потім, ну, такі моменти, не все пішло так гладко. Було розлучення. Потім я знову зустріла чоловіка. І знову його зустріла тут, на роботі, в частині. Ми одружилися і народили ще одну дитину. Тому мала двох чоловіків. Зараз теж заміжня. Обидва мої чоловіки. Теперішній, що минулий - військові. Знайомилася я з ними на роботі. І маю двох чудових діток. Донечку і сина.

Інтерв'юерка

А можете розповісти про свої сімейні обов'язки, побут? Як ви ділите їх з іншими членами родин?

Військова 5

Майже ніяк не ділю. Така штука побут. Все мамкі достається. Майже весь побут, звичайно, що на мені. І готовка. З прибиранням діти допомагають. Чоловік, на ньому закупівля продуктів., готуємо ми іноді разом. Звичайно, якщо там якась ремонтні роботи, чи дрібний якийсь ремонт, якісь поломки, це все чоловіча робота. Винести банки, занести банки, консервацію, картопля. Це все займається чоловік. А так побутові питання: прибирання та готовка. Звичайно, жіноча справа. Хоча я не погоджуюсь, що це жіноча справа. І треба, щоб якось розподіляти. Це було б добре, щоб робили всі гуртом. Діти лінуються. І не хочуть нічого робити. Як я їх не прошу, не хочуть.

Інтерв'юерка

А як покращити ситуацію – розподілити роботу між дітьми? Чи Ви думаєте, що, наприклад, чоловік має більше робити?

Військова 5

Нема там такої роботи, скажімо. Ми майже весь час на службі. Донька в коледжі. Малий вдома. Але зараз вони, якщо ми, можливо, в своєму дитинстві ганяли, носили з вулиці пилюку, грязюку. Вони сидять зараз в телефонах і в гаджетах. На вулиці вижени ж вони там в гаджетах сидять на лавках. Тому... Ні, чоловік допомагає, звичайно. Його що не попросиш, що не зробиш. Але зараз легше мені особисто. Пере пралка, посуд миє посудомийка, роботи-пилососи пилососять. Тому, в принципі...

Інтерв'юерка

А чи відчуваєте ви, що відповідальність падає на вас? За освітню роботу, за дітей?

Військова 5

Ой, іноді так відчуваю. Особливо так буває, що все надоїдає. І так сержуся, і всім тоді так прилітає. І так хочу, щоб вони всі робили все за мене. І щоб нічого не робила, так хочеться. Бувають такі періоди, звісно. Але якось ми не сваримося. Саме

через побутові проблеми то немає в нас такого, що я тут поубирала, а ти не поубирав. Так, дітей намагаємося привчати, щоб менше просто... За собою там, хоча б елементарно. Унітази, посуда, такі дрібниці там, пилюку. Але коли вже мамка розійшлася, коли вже все прибирають. І пилюку витирають, і підлоги миють, і пилюються, все роблять.

Інтерв'юерка

А особисто вам важко поєднувати сімейні обов'язки і службу?

Військова 5

Я вже за останній час поняла, що лежить пилюка – нехай лежить. Я вже не нервую абсолютно. Серце не болить за той недомитий посуд, за те прання, яке лежить нестіране вже кілька днів. І пилюка тиждень не витерта, нічого страшного. Я вже трошечки перестала за цього всього перейматися. Є набагато більше важливих речей, ніж побут. Він все рівно нікуди не дінеться. Буде настрій – приберу. Не буде настрій. Нікому не мішає. І я не буду звертати увагу. Тому якось так. Простіше до цього стали відноситись. Набагато простіше. Ну і помічники, звісно. Техніка допомагає зараз. Посудомийка. Взагалі питання з посудом відпало.

Інтерв'юерка

Можна останнє запитання? Чи відчували ви, що маєте відповідати чоловічим стандартам під час служби в ЗСУ?

Військова 5

А, яке гарне питання. Прямо треба подумати. Чоловічим стандартам? Що ви вважаєте чоловічим стандартом?

Інтерв'юерка

Можливо якісь... Характеристики? Можливо якісь фізичні норми?

Військова 5

Ні. Дивіться. У нас, наприклад, фізичні норми завжди були розподілені. По-перше, по вікових категоріях, по статі. Тобто чоловіки. Вікова категорія і нормативи. І жінки точно так же. Чим ти старший, тим для тебе легше. Причому це

все поєднується зі твоїм станом здоров'я, з твоїми рішеннями ВЛК, твоїми хворобами. Все це тут в медпункті, наприклад, ведеться. І за цим усім контролюється. Тобто якщо людина фізично не може виконувати ці нормативи, так? То їй йде все на полегшення. Тобто вона отримує звільнення саме від тих кросів, наприклад, тривалих. І тому подібних там фізичних, важких фізичних нагрузок. І це все завжди було розподілено. Чоловік, жінка і вікова категорія.

Інтерв'юерка

А ці стандарти, вони є... Їх можна виконати?

Військова 5

Так. Так. Абсолютно нічого, нормально. Я навіть не кажу, що я така спортсменка, чи в мене таке ідеальне здоров'я. Але в принципі це не так важко.

Інтерв'юерка

А ще якось маєте відповідати чоловічим стандартам?

Військова 5

Ні, нема такого. Нема. Єдине, що, мабуть, це більше така підготовка вогнева, зі зброєю. Так, що всі мають вміти стріляти. Тобто там немає таких... Жінка стріляє так, чоловік так Там немає цих умов. Так, що... Я ж кажу, кожен по своєму. Є дівчата, які дуже гарно займаються спортом. Є дівчата, які можуть, наприклад, пробігти швидше і легше, ніж більшість чоловіків. Але якщо ти здоровий, не маєш проблем зі здоров'ям і всім, то, в принципі, то ці нормативи, не настільки вони вже страшні, критичні і такі вимогливі. А щодо характеру...

Це, мабуть, чисто індивідуально вже все. Або це вже так з досвідом нарастає і здобувається. Якщо в тебе цього не було. А так... Мабуть, що ні.

Інтерв'юерка

А щодо військової форми? Чи мали ви якісь труднощі?

Військова 5

Ні. Оце точно ні. Це точно ні. З форми взагалі не було ніколи проблем. І якщо тебе щось не влаштовує – купували. Ну, це якщо тобі не подобається, та форма, яку

видають тут – тоді купи собі. Єдине, що раніше не завжди дозволяли, наприклад, купувати взуття, яке... Ти взяв собі зручніше. Тому що військове не завжди зручне. Це ж понятно. Хай там ця сама форма... Зараз... Трошечки спішу... Що раніше не було у нас такої форми, наприклад, як зараз флісові оці костюми. Ну, це раніше, там ще 20 років назад. У хлопців була така незручна ця... З хлопку... Як його так сказати? Білуха, так? Вона називалася. Зараз форма набагато зручніша. Тобто, є ця синтетична термобілизна, камуфляж, який трохи зручніший зробили. Ці флісові всякі курточки, які і тепліші, і зручніші, і в пранні, і в догляді, і в носінні. Шапки ці, що змінилися. Форма покращилася от реально. Єдине, що... Ну, як для мене, не дуже зручне взуття. Не все на мене підходить. Тут і в цивільному житті не вибереш не так легко. Оце єдине, що... Аби дозволяли... Тут ходити, хай воно буде куплене, хай воно буде... Там, звісно, щоб воно було більш мілітарі. Звісно, якщо там буде якесь таке показове шикування чи ще щось, то звичайно, що будуть вимагати статутні... Ну, там, форми взуття і одягу. Так то зараз особо не щимлять нас.

Інтерв'юерка

А Ви купували чи підшивали форму?

Військова 5

І підшивала форму, підганяла. І купувала.

Інтерв'юерка

А це не викликало труднощі? Ну, тобто, це ж форма за чоловічими стандартами?

Військова 5

Зараз нам останній раз видали форму, отримали на склад і за жіночими стандартами. Я купувала собі форму. Купувала, це було моє рішення. Ніхто мене не заставляв, будь ласка, йди на склад, отримуй. Але я хотіла, ну, сама для себе зручнішу форму. І купила, і абсолютно... Ну, я тут провожу більше часу, ніж вдома, так? У мене форма і піжама.

Інтерв'юерка

Можливо, ви хотіли щось додати?

Військова 5

Я б з задоволенням ще поговорила, але зараз реально змушена піти.

Інтерв'юерка

Чотири останні питання, вони короткі. Скільки Вам років?

Військова 5

Повних, так? 43.

Інтерв'юерка

Яке у вас військове звання?

Військова 5

Майстер-сержант.

Інтерв'юерка

І скільки часу ви служите в армії?

Військова 5

22 роки.

Інтерв'юерка

Дякую, це все. Я Вам дуже дякую.

ДОДАТОК В. АНКЕТА ДЛЯ КІЛЬКІСНОГО ОПИТУВАННЯ

“Різниця досвідів військової служби жінок та чоловік військової частини Х 0000”

Вітаю! Мене звати Сніжана Коломієць, я студентка четвертого року навчання спеціальності "Соціологія" Національного університету "Києво-Могилянська Академія". У рамках своєї кваліфікаційної роботи я проводжу дослідження щодо досвіду військової служби серед жінок-військовослужбовиць та чоловіків-військовослужбовців.

Опитування є конфіденційним. Ваші відповіді будуть використовуватися лише для аналізу даних та представлені в узагальненому вигляді, тож Ваша ідентифікація неможлива. Ваша участь є надзвичайно важливою для мене та для наукової спільноти.

Проходження опитування займає до 10 хвилин.

Блок	Питання
Труднощі військової служби	<ul style="list-style-type: none"> • Чи достатньо Ви маєте часу на особисте життя? (так/ні) • Чи достатньо Ви маєте часу на відпочинок? (так/ні) • Чи зіштовхувались Ви з фізичними труднощами під час проходження служби? (так/ні) • Чи здається Вам, що армія змушує Вас занадто підкорятися? (так/ні) • Чи виконуєте Ви свою роботу понаднормово? (так/ні) • Чи хотіли б Ви мати в частині окремий простір для чоловіків та жінок (бані, туалети, кімнати відпочинку)? (так/ні)
Сім'я та побут	<ul style="list-style-type: none"> • Чи важко Вам поєднувати сім'ю та роботу? (так/ні) • Ви маєте партнера з яким спільно проживаєте? (так/ні) • Наскільки Ви є відповідальним (відповідальною) за побут у Вашій родині, порівнюючи з іншими членами родини?

	<p>(1 - Я не відповідальний_а за виконання жодних обов'язків, 2 - Я виконую обов'язки, але менше, ніж всі інші члени моєї родини, 3 - Відповідальність за виконання обов'язків розділена порівно, 4 - Я виконую обов'язки, але більше, ніж всі інші члени моєї родини, 5 - Я відповідальний_а за виконання всіх обов'язків, Важко сказати)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ви маєте неповнолітніх дітей/мали неповнолітніх дітей під час служби? (так/ні) • Наскільки Ви є відповідальним (відповідальною) за догляд дітей у Вашій родині, порівнюючи з іншими членами родини? <p>(1 - Я не відповідальний_а за виконання жодних обов'язків, 2 - Я виконую обов'язки, але менше, ніж всі інші члени моєї родини, 3 - Відповідальність за виконання обов'язків розділена порівно, 4 - Я виконую обов'язки, але більше, ніж всі інші члени моєї родини, 5 - Я відповідальний_а за виконання всіх обов'язків, Важко сказати)</p>
Гендерні ролі та очікування	<ul style="list-style-type: none"> • Чи мали Ви виконувати певні (можливо додаткові) зобов'язання через Вашу стать? (так/ні) • Оцініть наступні твердження: <ol style="list-style-type: none"> 1. Військова професія - чоловіча сфера 2. Жінка у війську - для підтримки чоловіка 3. Жінки часто є більш вправними у військовій справі 4. В армії жінки та чоловіки на рівних 5. Жінці в армії варто допомагати 6. Жінок потрібно оберігати від бойових завдань <p><i>Варіанти відповідей:</i></p> <p>1 - Повністю не згоден 2 - Не згоден 3 - І згоден, і не згоден 4 - Згоден 5 - Повністю згоден</p>
Гендерна (не)рівність	<ul style="list-style-type: none"> • Ви коли-небудь стикалися з сексизмом чи дискримінацією за статтю в армії? (так/ні) • Чи бажаєте Ви зайняти вищу посаду? (так/ні) • Чи маєте Ви можливість зайняти вищу посаду? (так/ні) • Чи маєте Ви потенційно доступ до всіх посад та звань? (так/ні)

Клімат у колективі	<ul style="list-style-type: none"> • Чи мали Ви конфліктні ситуації з колегами-жінками під час служби? (так/ні) • Чи мали Ви конфліктні ситуації з колегами-чоловіками під час служби? (так/ні) • Наскільки Ви задоволені своїм керівництвом? 1- Повністю незадоволений_а, 5 - Повністю задоволений_а • Чи відчували Ви себе дискомфортно поруч з колегами? (так/ні)
Цькування та насилля	<ul style="list-style-type: none"> • Чи зазнавали Ви цькувань (психологічного насилля) зі сторони колег/керівництва? (так/ні) • Чи зазнавали Ви фізичного насилля зі сторони колег/керівництва? (так/ні) • Чи зазнавали Ви сексуальних домагань зі сторони колег/керівництва? (так/ні)
Повномасштабна війна	<ul style="list-style-type: none"> • Чи почали Ви свою службу в ЗСУ після повномасштабного вторгнення? (так/ні) • Чи вплинуло повномасштабне вторгнення на ваше особисте життя? (так/ні) • Наскільки повномасштабне вторгнення вплинуло на Ваше психологічне здоров'я? <p><i>Варіанти відповідей:</i></p> <p>1 - Взагалі не вплинуло 2 - Слабкий вплив 3 - Помірний вплив 4 - Сильний вплив 5 - Дуже сильний вплив</p>
Цивільні	<ul style="list-style-type: none"> • Яке ставлення до цивільних Ви маєте? <p><i>Варіанти відповідей:</i></p> <p>1 - Повністю негативне 2 - Більш негативне, ніж позитивне 3 - Нейтральне 4 - Більш позитивне, ніж негативне 5 - Повністю позитивне</p> <ul style="list-style-type: none"> • Як, на Вашу думку, до Вас ставляться цивільні, як до військової/військового? <p><i>Варіанти відповідей:</i></p> <p>1 - Повністю негативно 2 - Більш негативно, ніж позитивно 3 - Нейтрально</p>

	4 - Більш позитивно, ніж негативно 5 - Повністю позитивно
Соціально-демографічний блок	<ul style="list-style-type: none"> • Ваша стать (жінка, чоловік) • Скільки Вам років? (18-29, 30-39, 40-49, 50-59, 60 +) • Яке у Вас військове звання? • Скільки часу Ви служите в армії?